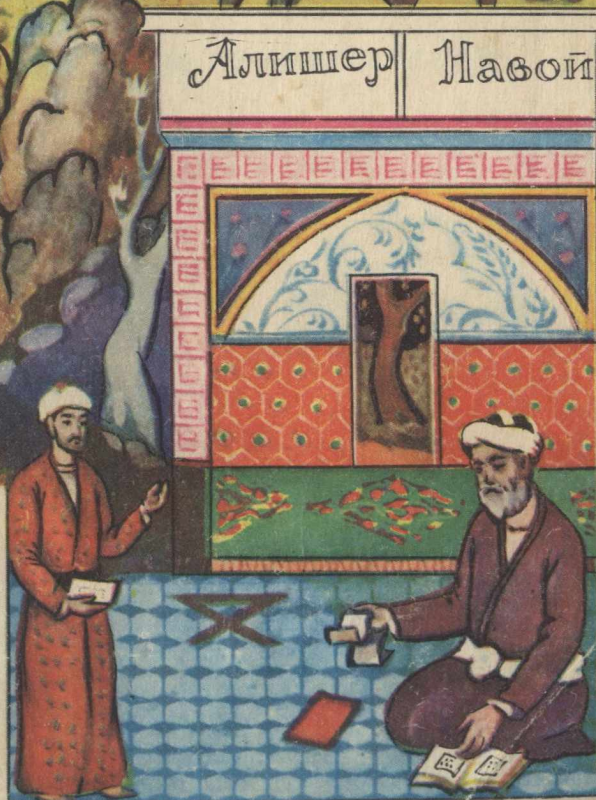

Алишер Навой

Умд
2007

АЛИШЕР
НАВОЙ

8Т1
Н14
83.3 (0)2

ХАМСАТ-УЛ-МУТАХАЙРИН

Алишер
Навой

Душанбе

Ҳамсаат.
ул.
мураҳайирин

„Ариб“, 1989

Н-14
ББК 83.3(a)9

Тарчима, тавзеҳ ва пешгуфтори
Абдуқодир Маниёзов
Таҳрири Раҳим Ҳошим
Мухаррири нашриёт Х. Курбонова

479759
Донишдадевар областия
Библиотека им. Т. Асир

Алишер, Навоӣ.

Н-14 Хамсат-ул-мутаҳайрин.— Душанбе:
Адиб, 1989, 96 с.

Алишер Навоӣ пас аз вафоти устои худ, Абду-
рахмони Чомӣ, асареро бо унвони «Хамсат-ул-мута-
ҳайрин» иншо кардааст, ки муҳимтарин лаҳзаҳои
дӯстӣ ва ҳамкориҳои эҷодии онҳоро баён мекунад.

Алишер, Навоӣ.

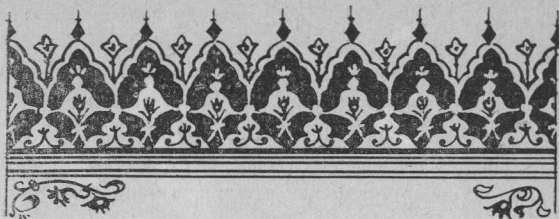
«Притчи об устоде»

Алишер Навоӣ в книге «Притчи об устоде» приво-
дит свои воспоминания о А. Джами — своём учителе,
о большой человеческой дружбе связывающей их.

ББК 83.3(a)9

Н $\frac{4702620101}{М 503(12)-89}$ —89

© Нашриёти «Адиб», 1989.

ДҶУСТИИ БЕНАЗИР

Муносибатҳои дӯстона ва робитаҳои ҳамҷонибаи халқҳои тоҷик ва ўзбек таърихи қадима дорад. Ин ду халқ асрҳо дар як сарзамин зиста аз як ҷо баҳра бурдаанд, талхиву ширинҳои рӯзгорро бо ҳам ҷашидаанд, ба муқобили золимони маҳаллӣ ва истилогарони аҷнабӣ якҷоя сар бардошта, баҳри озодӣ ва содагии худ дӯш ба дӯш истода мубориза бурдаанд. Онҳо бо ҳамдастӣ ва ҳамкорӣ осори ҳайратангези моддӣ ва маънавӣ офаридаанд, ки ба тамоми ҷаҳон машҳуранд. Набардҳои инқилобӣ дар зери ливои Октябри Кабир, соҳтмони ҳаёти нави советӣ бо раҳнамоии Ҷумҳурии Коммунистии Ленинӣ, барпо шудани иттифоқи халалнопазирӣ ҳаман қавму миллатҳои социалистӣ дӯстии ин ду халқи бародарро устувору мустаҳкамтар намуд, маънӣ ва мазмуни нав бахшид. Ва ин дӯстии таърихан қадим ва моҳиятан бузург падида ва намунаи дурахшони дӯстии халқҳои Ватани сермиллати мо гардид.

Дар ташаккул ва таҳкими ин дӯстӣ илму адаб ва арбобони барҷастаи он мақоми шоистае доранд. Адибону олимони намояндагони пешраву пешбари зиёиёни эҷодкор ҳамеша — дар ҳамаи давраҳои замонҳо барои хусусии тафохум саъй мекарданд ва ба роҳ ёфтани бехтарин суннатҳои дастовардҳои маданияти халқи дигар

ба маданияти халқи худ ва ҳамчунин барои дастраси дигарон намудани комёбиҳои маданияти худ мусоидат менамуданд. Ин амри шарофатмандона ва боифтихоре буд, ки боиси мутақобилан афзудани дорони маънавии халқҳои бародар мешуд.

Ҳамрангии маишат ва урфу одат тоҷикону ўзбеконро ба якдигар на фақат наздик, балки хешу ақрабо ҳам намудааст. Чунин муносибат ва робитаҳои ҳасана барои қаробати маданият, адабиёт ва санъати ҳар ду халқ заминаи мусоид ва мувофиқ фароҳам сохта, дар байни бехтарин намоёндагони онҳо дӯстию рафқат ва ҳамкорию ҳамфикрӣ ба вучуд овардааст, ки тимсоли барҷастаи он дӯстии ҳаяҷонбахш ва ҳамкорию пурфайзи адабию илмӣ ду шахсияти номвари таърих — адибон ва мутафаккирони асри XV Абдурахмони Қомӣ ва Алишер Навоӣ мебошад.

Қомӣ ва Навоӣ дар замони истибдоди феодали, ки мардуми захматкаш ба маҳрумияту ноқомӣ дучор ва ба машаққату сахтиҳои зиндагӣ гирифтор буд, барои осоиши халқ ва ободии мамлакат кӯшида, ба тавассути асарҳои худ бисёр фикру ақидаҳои тараққиқарваронаро таълиф мекарданд. Онҳо ҳамчун шахсони пешқадаму соҳибмаърифати замони худ ба гурӯҳҳои равшанфикр сарварӣ карда, дар роҳи равнаки маданият ва адабиёти ҳар ду халқ хизматҳои шоиста намуданд. Ғояҳои олии адолатпарварӣ, инсондӯстӣ, маърифатҳои ва ғайра, ки онҳо ваъз мекарданд, аз шаронти зиндагии оммаи меҳнаткаш ва вазъияти замона ба миён омада, манфиатҳои ҳаётии аҳли меҳнатро ифода менамуданд ва аз бехтарин орзуҳои он ба шумор мерафтанд. Қомӣ ва Навоӣ дар тарғиби ақидаҳои иҷтимоӣ ва сиёсӣ якдигарро пуштибонӣ карда, дар фаъолияти адабӣ, илмӣ ва ҷамъиятӣ ба ҳамдигар мададгор буданд. Чунин наздикии нуқтаи назар нисбат ба ҳаёти халқ, ҷамъият ва мамлакат дӯстии самимӣ ва ҷонибдорӣ ду марди бузургро ба вучуд овардааст.

Муносибатҳои байниҳамдигарии Ҷомӣ ва Навоӣ, ҳамкориҳои эҷодӣ ва ҳамфикрии онҳо нисбат ба масъалаҳои мухталифи умури сиёсӣ ва иҷтимоӣ, алаҳхусус ҳимоя кардани манфиати халқ, кӯшидан ба ободиву умронии кишвар, ғамхорӣ ва парастории аҳли илму адаб ва фарҳангу ҳунар, ки аз хизматҳои барозандаи таърихӣ онҳост, саҳифаҳои бошукӯҳи таърихӣ дӯстии ду халқи бародар — тоҷикон ва ўзбеконро фароҳам намуд. Ба шарофати онҳо муносибатҳои дӯстонаву робитаҳои қадимаи халқҳои тоҷикӣ ўзбек нирӯи тоза пайдо намуд, ғанитар ва пурмаънитар гардид. Ин аст, ки ҳар гоҳ суҳан аз боби дӯстии ин ду халқ равад, беихтиёр номи Ҷомӣ ва Навоӣ ба забон меояд ва симони шарифи онҳо дар пеши назар ҷилвагар мешавад.

Нақши пурҷилои ин дӯстии беназирро дар ёдгориҳои мўхташами фарҳангу ҳунар, осори безаволи илму адаб, зуҳури зумраи одамони соҳибқареха ва боҳунар, шахсиятҳои номдори таърих метавон дид. Инъикоси онро дар асарҳои ҳудашон низ мумкин аст мушоҳада намуд. Қариб дар ҳамаи таълифоти онҳо ишораҳои возеҳу латиф ба ин дӯстии бузург ба назар мерасад, ки бо як олам эҳтиром ва меҳру муҳаббат нисбат ба якдигар суҳан рондаанд.

Ҷомӣ ва Навоӣ аксари таълифоти худро ба ҳамдигар бахшидаанд. Ҷунончи, Навоӣ бузургтарин асари худ «Ҳамса» ва қасидаи «Тўҳфат-ул-афкор»-ро ба Ҷомӣ ва Ҷомӣ панҷ дoston: «Ҳафт авранг» — «Тўҳфат-ул-аҳрор», «Сабҳат-ул-аброр», «Лайлӣ ва Маҷнун», «Юсуф ва Зулайхо» ва «Хирадномаи Искандарӣ»-ро ба Навоӣ бахшида таълиф намудаанд.

Навоӣ пас аз вафоти Ҷомӣ ба хотири ҳамин навъ дӯстӣ асареро бо унвони «Ҳамса-ул-мутаҳайирин» навиштааст, ки муҳимтарин лаҳзаҳои дӯстӣ ва ҳамкориҳои эҷодии онҳоро баён мекунад. Ин асар тақрибан дар солҳои 1494—1495 ба забони ўзбекӣ таълиф ёфта, чанд нусхаи дастнависи он то давраи мо расидааст.

Чунонки аз гуфтаҳои Навоӣ дар ин асар маълум мешавад, нахустин мулоқоти ӯ бо Абдурахмони Қомӣ тахминан дар синни 17 ё 18-солагиаш дар маҳалли Хиёбони Ҳирот ба вукӯъ пайваста, муносибати устодиву шогирдии онҳо аз сабақи «Рисолаи қофия» шурӯъ гардидааст. Аз ҳамин вақт то охири умри Қомӣ, яъне дар зарфи беш аз 35 сол онҳо ҳамеша бо ҳам буданд, доир ба масъалаҳои эҷоди бадеӣ як хел фикр мекардаанд, дар офариниши осори адабӣ ва илмӣ мақсаду мароми ягона доштаанд. Самимияти муносибат ва ҳамфикриву ҳамкориҳои эҷодӣ тадриҷан онҳоро чун падару писар ба ҳам хеле наздик, мушфиқу меҳрубон ва ғамхору парастор мегардонад. Қомӣ дар тасвири Навоӣ шахси бузургвор ва мукаддас аст. Обрӯ ва нуфузи ӯ ба андозаест, ки ҳатто ҳукмрони замон ҳам наметавонад онро ба эътибор нагирад.

Бисёр лавҳаҳои ин асар, хусусан қисмати муқотибаи онҳо ниҳоят дараҷа таъсирбахш буда, ҳамчун суруди дилнишини дӯстӣ садо медиҳад. Марсияи Навоӣ ба вафоти Қомӣ, ки дар охири асар дарҷ ёфтааст, ба қавли устод Айнӣ, яке аз ҷонсӯзтарин марсияҳои адабиётмон ба шумор меравад.

«Ҳамсат-ул-мутаҳайрин» асари хотиротӣ буда, муҳимтарин лаҳзаҳои ҳаёт ва фаъолияти адабиву илмӣ Қомиро дар бар мегирад. Ҳамчунин аз ин асар роҷеъ ба ҳаёт ва эҷодиёти ҳуди муаллиф низ маълумоти пурбаҳо ба даст овардан мумкин аст.

Мо ин асарро ба тоҷикӣ гардонида, дар айни замон, барои нигоҳ доштани услуби ба худ хоси Навоӣ саъй намудем.

Ин китоб, ки ба муносибати ҷашни 575-умин зодрӯзи Абдурахмони Қомӣ нашр мешавад, бо суханони меҳрангез аз дӯстӣ, аз меҳру эҳтироми саршори фарзандони арҷманди халқҳои тоҷик ва ўзбек ҳикоят мекунад. Ҳар қас, ки онро бихонад, бидонад, ки ин дӯстӣ рамзи дӯстии ҷовидонии ду халқи бародар, балки ҳа-

маи халқхост; ин дӯстӣ мероси ниёгон аст ва вазифаи
муқаддаси мо онро чун гавҳараки ҷашм эҳтиёт кардан
ва ба сарваташ афзудан аст.

ДЕБОЧА

Худрағйи умури тасавуру аноният¹ ва даштпаймони олами ғурури нафсоният Алишери мутахаллис ба Навоӣ... дар хилватҳои ашрофу хоси бани одам хусусан ва соир анҷуманҳои авоми аҳли олам умуман чунин арз мекунад ва ин навъ баён менамояд, ки... шайхано ва мавлоно Абдураҳмони Чомӣ...— он соҳибдавлати бузургвор ва соҳибкамоли нубувватқирдор ин ҳоксори парешонрӯзгорро бо илтифотҳои азим сарбаланд ва бо навозишҳои ғариб арҷманд карда, дар байни абнои чинсам сарафроз, балки аз чинси башар мумтоз менамуданд. Чун тоири кудсошӯёни рӯҳи покашон аз қифаси бадан ба чониби гулшани боғи фирдавс дар парвоз шуд ва пайкари олимакони ҷисми муборакашон аз маҷлиси дорулфано ба анҷумани дорулбақо майл намуд, мотам ба аҳли олам рӯй дод, аммо соҳиби мотам мани номуроде сӯғвор будам ва ба соири авлоди одам азо воқеъ гардид, валекин соҳиби азо мани ношоде таъзиятшиор будам.

Чун дар ин мотам озори дили маҷрӯҳ ва изтирору² изтиробе хотири маҳзун аз ҳад гузашт, барои таскини ин ранҷ ва ором намудани ин ошӯб чунин ба ҳаёл овардам, ки аз ҳолатҳои дар миёни он осмони иззу иқбол ва ин хокваши фурӯмоя, он меҳри авҷи камол ва ин зарраи камсармоя рӯйдода якҷанд варақ ниго-

риш кунам ва аз мақолот якчанд муқаддима гузориш диҳам, ки ин умур ба зохиру ботинам мӯчиби мубоҳоту сурур ва ба дунёву охиратам боиси илтифотхоро ғурур хоҳад буд. Ва агар халонк ин навъ илтифотхоро аз маҳбуб ва ба муҳиб бовар накунам, дар мусаннафоти он ҳазрат мазкур аст ва агар он тариқа хусусиятхоро аз мурод ба мурид чуз маҳолот напиндоранд, дар қуллияташон мастур, ки ба ин даъво ду далели мувофиқ, балки ду гувоҳи содиқ мебошад.

Чун ин рисола ба ҳаёл расид, бинояшро як муқаддима, се мақола ва як хотима бапо кард ва ин панҷ қисмат гуфтор, ки ба хонандагон хеле мӯчиби таҳайюр хоҳад буд, «Хамсат-ул-мутаҳайрин» номида шуд.

МУҚАДДИМА — оид ба вилодат ва насабҳои он кас ва сулуки³ соир вақтҳои он ва кай ба хизмати он кас мушарраф гардидани ин фақир.

МАҚОЛАИ ЯКУМ — дар бораи умури иттифоқ⁴ ва сӯҳбатҳои ғароибӣ дар миёни он кас ва ин фақир ба амаломата, ки аз онҳо хусусият ва илтифотҳои он кас ба ин фақир маълум мешавад.

МАҚОЛАИ ДУЮМ — дар боби рукъаҳои⁵ дар байни он кас ва ин фақир воқеъшуда, ки он рукъаҳо ҳоло дар қуллияти он кас мазкур ва дар муншаоташон³ мастур аст, ки фақир ҷавоб навиштаам ё акс.

МАҚОЛАИ СЕЮМ — дар боби китоб ва рисолаҳои, ки мусаннафоти он кас буда, ин фақир ба таълифи онҳо боис ва ба таснифашон сабаб гардидаам ва ин маънӣ ҳам дар аксари он китобҳо зоҳир аст.

ХОТИМА — дар боби он китоб ва рисолаҳои, ки ин фақир дар хизмати он кас аз рӯи таълим ва истифода хондаам ва таърихи охирин лаҳзаҳои ҳаёташон ва кайфияти он ҳолатҳо.

МУҚАДДИМА

Вилодати шарифи он кас, чунонки аз назми му-
боракашон маълум мешавад, дар соли ҳаштсаду ҳаф-
дах⁷ будааст. Он кас тамоми ҳолатҳои аз замони вило-
дат то соли ҳаштсаду наваду се⁸ ба сар бурдаи худро
ба назм даровардаанд ва он қасидаи ғарибест, ки «Су-
нуҳ-ул-бол»⁹ ном гузоштаанд. Матлааш ин аст:

Манам чу гӯй ба майдони фусхати маху сол,
Ба савлаҷони¹⁰ қазо мунқалиб¹¹ зи ҳол ба ҳол.
Ба соли ҳаштсаду ҳафдах зи ҳичрати набавӣ,¹²
Ки зад зи Макка¹³ ба Ясриб¹⁴ сародикоти¹⁵ ҷалол.
Зи авҷи қуллаи парвозгоҳи иззу қидам
Ба-дин ҳазизи¹⁶ ҳаво суст кардаам пару бол.
Ба ҳаштсаду наваду се¹⁷ кашидаам имрӯз.
Зимоми умр дар ин тангнои ҳиссу ҳаёл.

Ва он кас панҷ сол пас аз гуфтани ин қасида ҳам
аз гулзори умр баҳраёб ва аз ҷашмасори ҳаёт сероб
буданд. Дар соли ҳаштсаду наваду ҳашт, ки синнашон
аз ҳаштоду ду гузашта буд, булбули кудсошъени рӯҳи
покашон навои реҳлат оғоз карда, ба хавоӣ гулистони
фирдавс парвоз намуд, ки кайфияти он бо шарҳаш,
иншооллох, дар ҷои худ сабт хоҳад шуд.

Насаби олии он кас ба имомулмуҷтаҳиддин¹⁸ Ҳасан
бинни Абдуллоҳ бинни Товус бинни Хурмузи Шайбонӣ
рафта мерасад, ки Хурмуз малики қабилаи бани Шай-

бон¹⁹ буда, дар Бағдод²⁰ салтанат рондааст ва дар замони чоҳилият²¹, дар аҳди амирулмуъминин Умар²² ба шарафи ислом мушарраф гардидааст... Падару бобон худашон дар зӯҳду такво машхур ва ба казову фатво доимо машғул буда, дар вилояти Чом муқим будаанд. Ин қитъаи он кас ба хамин маънӣ далолат мекунад:

Қитъа

Мавлидам Чому рашҳаи²³ қаламам
Чуръаи чоми шайхулисломист.²⁴
Лочарам, дар чаридаи ашъор
Ба ду маънӣ таҳаллусам Чомист.

Аз он кас ханӯз дар хурдсолиашон фаҳми хеле баланд ва осори табъ зоҳир мешудааст. Аз он ҷумла ин аст: орифи комил ва муршиди муқаммил мавлоно Фаҳриддини Луристонӣ, ки ягонаи замони худ ва дурри якдонаи баҳри ҳақиқат буд, дар вилояти Чом ба хавлии падари он кас таваққуф намудааст. Он кас дар синни чор ё панҷсолагӣ буда, дар он вақт акнун нав ба мактаб мерафтаанд. Ҳазрати Мавлоно он касро дар назди худ нишонда, бо ишорати ангушт номҳои машхурро, чун «Умар» ва «Алӣ»²⁵, ба ҳаво менавиштаанд ва он кас бо тааммул мехондаанд. Ва ҳазрати Мавлоно аз ҷунин зехну закон дар синни кӯдакӣ доштаи он кас мутабассим, балки мутааҷиб мешудаанд; ҷунонки ин маънӣ дар «Нафаҳот-ул-унс»²⁶ низ мазкур аст.

Ин навъ осору аломот дар айёми кӯдакии он кас бисёр руҳ додааст. Агар ба сабт қардани ҳамаи он машғул шавем, суҳан тӯл мекашад.

Он кас аз синни кӯдакӣ то аввалҳои аҳди шабоб²⁷ дар вилояти Чом зиста, сипас ба сабаби он ки дар он ҷо шахси фондасонанда (яъне омӯзгор) хеле кам будааст... мисли он ки пайғамбар ба Ясриб майл қарда буд, он кас ба шаҳр (яъне Ҳирот) азимат намудаанд

ва дар вурудгоҳи Ирок²⁸ дар мадрасан «Низомия»²⁹ маскан карда, машғули таҳсил гардидаанд. Мегӯянд, ки дар он чо замоне мавлоно Зайнуддин Абӯбакри Тойбодӣ ва мавлоно Саъдуддини Тафтозонӣ ва баъзеҳо мегӯянд, ки Амир Хисрави Дехлавӣ³⁰ ҳам сокин будаанд. Он кас ба зудӣ дар таҳсил аз абнои чинс пеш гузашта, балки илму фазлро аз уламои мутабаҳҳири³¹ он шаҳр бештар касб кардаанд, ки дар фунун ва улум ба ягон касе аз ахли замон эҳтиёҷ намондааст...

Агарчи аз рӯи зарурат якчанд вақт ба касби улум иштиғол намудаанд, аммо ҳеҷ гоҳ аз оини назм ҳолӣ набудаанд. Ба он кас биззот машраби тавҳид³² воқеъ гардида ва дар айни мушоҳадаи тазоҳури маҷоз ҷамоли ҳақиқатро муояна намуда, барояшон беихтиёриҳо даст меодааст. Ба ҷуз он ки ин маъниро дар назм адо кунанд, гузир надоштаанд, зеро ба ин восита сӯзи сина таскин ёфта, оташи дил фуру менишастааст. Ба ин ҷиҳат аз назм ҳаргиз фориф буда наметавонистаанд; ба ин сабаб ба назм тадвин³³ ва ба девон таъйин³⁴ воқеъ шуда, бо мурури айём назми он кас аз ҳар синф шеър гӯш ва бозувони золи³⁵ олабро бо дуррҳои самин³⁶ музайян ва ҷайбу домани оно бо лаъли оташин мамлув³⁷ ва мулавван³⁸ кардааст. Ва ғариб аст, ки дар вақти такмили улуми зоҳир барояшон анҷом додани он қадар қорхое муяссар шудааст, ки дар ин уммат ба ҳеҷ яке аз аксари ақобиру соҳибкамолони гузашта воқеъ гардидани он маълум нест.

Аз он ҷумла яке шеър аст, ки бештарин аснофи³⁹ он ба навъест, ки дар ҳар синф касе саромад ва мусаллам⁴⁰ бошад, он кас ҳам мисли ҳамон, балки бартар аз он ҳаққу мулки худ кардаанд.

Дигаре: такмили истилоҳоти масоили тасаввуф⁴¹ аст. Аз ғояти ихоми рисолаву китобҳои машоиху авлиёҳои гузашта аксари толибони номурод аз идроки ин илми шариф маҳрум, балки ороӣ буданд. Он кас дар рисола ва китобҳоиашон ин илмо бо адову алфо-

зи хубтар чунон таснифҳо карданд, ки бисёре фақирон аз мутолааи онҳо ҳаловат бурда, баҳраманд шудаанд.

Боз дигаре: дар сулуки одоби тариқат бо чунон равиши дақиқ тариқҳо сохтанд ки, ҳеҷ кас ба амри ниҳони шарифтар аз улуи зохир ва шеър ва муаммо ва иншо ва ҳамин гунаҳо машғул буданашро надонистанд ва фаҳм ҳам накарданд ва дар ин кор ба ҳеҷ мутанаффис⁴² аз мулозимат ва иродати муршиди⁴³ комил гузир нест, сӯхбат ва мулозимати ҳазрати кутби тариқат ва ғавси⁴⁴ ҳақиқат мавлоно Саъдуддини Қошғариро ки дар он замон муршид ва халифаи комил ва мукаммили силсилаи хоҷагони «Нақшбандия»⁴⁵ буд, ихтиёр карда, ба хизмати соир муршидон ва комилони замон, аз ҷумла ба сӯхбати Шайх Баҳоуддини Умар ва мавлоно Боязиди Пуронӣ ва мавлоно Муҳаммади Асад барин бузургон низ мушарраф гадидаанд. Аммо дар сурати толибилмӣ ва шоирӣ, ки ба сатру ниҳони ин илми шариф мисли ин ду кор ёфтани парда муҳолест, чунки дарवेशӣ⁴⁶ касби фаност, балки фанон маҳз аст ва ин ду кор маҳз даъвои чадал ва анияти худписандӣ хоҳад буд.

Қасоне, ки овозаи камолоти он касро шунда, роҳҳои дурро тай карда, ба сӯхбати муборакашон меомаданд, он касро дар байни асбоб⁴⁷ аз ғояти ноаёнӣ мутлақо наметиохтанд; дар наштаи хез, гуфту шунуфт, дар хӯроку пӯшок дар миёни он кас ва соир мулозимон тафовуте набуд. То касе аз улуи зохирӣ ва маънавӣ масъалаеро ба миён наандозад, ҳаргиз сафедро аз сиёҳ фарқ карданашон маълум намегардид. Аммо пас аз ба миён гузошта шудани масъала маҳорат ва огоҳиашон ба ҳамаи илмҳо дар чунон мартабае буд, ки ҳаргиз эҳтиёҷ ба дидани китобе надоштанд.

Дар зимни ин қадар корҳо тариқи ишқи зохир, ки «алмаҷозу қантаратулҳақиқат»⁴⁸ иборат аз он аст, бар он кас чунон ғолиб омада буд, ки хусну малохати

ҳар мазҳари мулоим⁴⁹, ки бо таҷаллии ҷамоли ҳақ зуҳур менамояд, ё офати ҷавру бедод, ки бо сифати ҷадолият ба ҷилва меояд, аз ин сифатҳо зоти айният мушоҳада карда, сабабро мутлақо аз миён бартарафшуда дида, аз он ки ғайри мусаббиб чизе ба ҷашмонашон наёмдааст, бетоқат гардида, ҳар гоҳ дар ҳоли изтироб аз шиддати ишқ суубати⁵⁰ шавқ ба он кас рух менамуд, бо иштиғоли шеърҳои чонсӯз ва ғазалҳои дилафрӯз ба он бетоқатиҳо итминон меоданд. Ва ин ҳолат ба он кас дар одоби тариқат, ки дар тасаввуф боиси фаност, хеле мадад менамуд. Чун фаноӣ вучуди мавҳум ҳосил шуда, оташи ишқ ва шавқ ба забона задан даромад, ҳар оина аз беихтиёриҳо қаландарвашию сарупобараҳнагӣ, кӯҳу даштпаймоиву ба ҷуз мақсади асли ҳамаро фаромӯшсозӣ даст медиҳад. Аҳли зоҳир ин шеваи он касро ба ишқи зоҳири маҳз ҳамл намуда, аз асли мақсудашон ғофил ва отил⁵¹ менамунданд. Аммо он кас ғайри мақсуди асли дар ҳар навъ сурате, ки худашонро намудор мекарданд, ҳамаро пардаву рӯпӯши ҳолатҳоиашон буд.

Чанд сола, ки бо ҳамин ҳол гузашт, дар фазои илму зоҳир бар уламо ва фузалои давр фоида омада, ҳамчунин дар ҳоли ботин маротиба баланд ҳосил карда, бо китобу рисолаҳои оид ба илми тасаввуф авроқи рӯзгорро музайян намуданд, истилоҳоту масоили дақиқи ин илми шарифро ба аҳли даврон равшан ва мубарҳан⁵² сохтанд, чунонки иншооллоҳ дар теъдоди мусаннафоташон навишта хоҳад шуд.

Аз миёнаҳои замони Шохрух-султон⁵³ то аввалҳои замони султон Абӯсаид-мирзо⁵⁴ он кас дар шаҳр сокин буданд. Пас аз ин дар Хиёбон, дар сари мазори ҳазрати пир ва маҳдум мавлоно Саъдулмиллат вадиин ал-Қошғарӣ расми икомат зоҳир намуданд. Ва ҳамин уламо ва ақобир ва ашрофи шаҳр ба он кас мулозамат ва тараддуд бунӯс карданд, то ҳадде, ки арқони давлат ва аъёни ҳазрат, умарои олишон ва су-

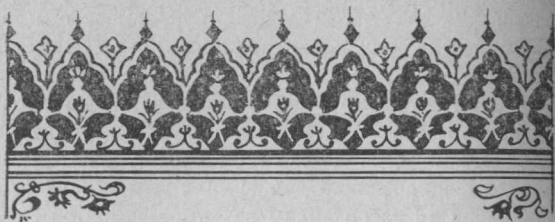
дуру вузарои рафеъмакон, хатто подшоҳи аср ба остони он кас, ки қиблаи мақсуд буд, ташриф меоварданд, балки худро мушарраф менамуданд. Ба навъе, ки арҷмандони давр ва сарбаландони аҳд ба остони олишони он хазрат рӯ мениҳоданд ва илтиҷо меоварданд ва соир ниёзмандон ва оммаи бехешу пайвандон ҳам чашмони худро аз хоки он дар мунаввар мекарданд. Ин фақири ҳақир дар зумраи ҷамоати ахир дар сари Хиёбон он касро дидам ва ҳамон замон ба гирифтани сабақ аз мухтасари «Рисолаи кофия»⁵⁵ мумтоз гардидам.

Донишдадеоназ ебластия
Библиотека им. Т. Асир

МУЗЕЙНИЙ ЗАЛ

Музейно-образовательный кабинет

МАҚОЛАИ ЯҚУМ

Умури иттифокӣ ва сӯхбатҳои ғароиби дар байни фақир ва он ҳазрат гузашта, ки аз онҳо илтифот ва хусусиятҳои он кас ба фақир зоҳир мегардад.

Рӯзе мавлоно Шайх Абдуллоҳи котиб рисолаи муноҷоти мавсум ба «Илоҳинома»-и муқарраби ҳазрати борӣ Хоча Абдуллоҳи Ансориро⁵⁶ ба назди фақир овард. Мавлонои мазкур ба байъу широи кутуб муносибат ва ба ҳазрати Хоча нисбати авлодӣ дорад. Фақир сафҳаи аввали он рисоларо кушода, ба хондани қисмати ҳамди он оғоз кардам, бо чунин хаёл, ки як саҳифа ё ғояташ як варақ хоҳам хонд, чунонки мардумро маъхӯд⁵⁷ аст, аз хубӣ ва равонии сухан дар ҳеч ҷо бас карда натавонистам, то рисола ба итмом расид. Хуззори маҷлис воқиф шуда, тааҷҷуб намуданд, ки рисолаеро, ки тақрибан ду ҷузъ, балки бештар аст, бо як тавачҷӯх аз сар то по хондан холи аз ғароиб нест. Фардои он рӯз ҳазрати маҳдум ба бандаҳона ташриф оварданд. Он рисола ҳозир буд. Гирифта кушоданд ва назари муборакашонро андохтанд. Ҳамон ҳамсӯхбатон, чунонки оин ва одоби аҳли рӯзгор аст, воқеан рӯзи гузаштаро аз рӯи тааҷҷуб ба хидмати он ҳазрат арз карданд. Он кас табассум карда, гуфтанд, ки;

— Аҷаб иттифоқи амр дар байни мову ту воқеъ гардидааст. Ду-се рӯз пештар мавлоно Шайх Абдуллоҳ ҳамин рисоҷаро ба назди мо оварда буд. Мо ҳам аз қисмати аввал сар кардем ва то охир дар ҳеҷ чо наистода ба итмом расонидем.

Фардои он рӯз мавлоно Шайх Абдуллоҳ омад, то китобаш ё баҳояшро бигирад. Баъзеҳо ба вай гуфтанд, ки «фалонӣ (яъне банда) аз қисмати аввали ин китоб хондан бунӯд намуд ва то тамом шуданаш аз даст наниҳод».

У низ аз рӯи таҷҷуб гуфт, ки;

— Ба хизмати ҳазрати маҳдум ҳам бурда будам, ба он кас низ чунин ҳолат рӯй дод.

* * *

Рӯзе дар хизмати он ҳазрат ҳамсӯҳбатон ҳозир буданд ва аз ҳар бобат сухан мерафт. Пештар фақир доир ба қасидаи шайбаи⁵⁸ он кас, ки матлааш ин аст:

Сафед шуд чу дарахти шукуфадор сарам
Ва з-ин шукуфа ҳамин меваи ғам аст барам.

чунин изҳори карда будам, ки агарчанде қасидагӯйҳо муқаддаманду фақир қасидаҳояшонро бисъёр мутолиа намудаам, ин навъ шеъри ғарибмаънову пурбахраву нозукҳаёлову салисибораву латифадоро надидаам. Баъзе аз асҳоб мусаллам доштанд ва баъзе мусаллам доштанро кареҳ донистанд ва дар маҷлиси он ҳазрат сӯҳбат ба сари услуби қасидаҳо майл намуд. Чун ҳар навъ сухан гуфта шуд, фақир васфи шайбаро ба миён андохтам ва аз таърифаш беихтиёр гардидам, то қалом ба ҷое расид, ки арз кардам:

— Фақир аз ҳеҷ як маликулқаломони⁵⁹ муттақаддин инчунин қасидаро нашунидаам.

Он ҳазрат табассум карда, гуфтанд, ки:

— Аз мутааххирин мо низ ин тарика шеър нагуфтаем.

Ҳама сокит шуданд. Фақир дар ин боб чанде шарҳу баст карда, абъёт хондам. Он кас хушхол гардида, ба аломати тасдиқ талаккӣ⁶⁰ мекарданд. Ба аҳли маҷлис сидқи суханони фақир зохир шуд ва ҳама аз ақидаҳои худ гашта, ба ақидаи фақир омаданд.

* * *

Дар вақти сохтани боғчаи «Фаноия» он ҳазрат иноят намуда, аз даруни ҳавлиашон ҷой дода буданд, ки фақир барои худ манзили мухтасаре бино кунам. Фақир хангоми ба Марв⁶¹ барои гузаронидани зимистон азимат намудани подшоҳ Дарвеш Ҳочин ирқбандро, ки аз чобукдасттарин боғбонони замони худ буд, таъйин кардам, ки дар аввали баҳор ба он боғча ниҳол нишонад ва раёҳин бикорад. Баҳор расида, Дарवेशи мазкур ба кори он боғча пардохтааст. Он ҳазрат гоҳ ба он ҷо омада, андаке сайр мекардаанд ва илтифот намуда, барои баъзе ниҳолҳо ҷой нишон меодаанд, ки ғоидаовар бошад. Дарвеш Ҳочӣ, ки як марди девонаи тундмизоҷе буд, баъзан муноқиша мекардааст ва он ҳазрат аз ин ҳол ба завқ омада, хушнуд мешудаанд.

Як рӯз он кас ба ниҳоле ҷой таъйин кардаанд, аммо девонаи боғбон аз рӯи инод гуфтааст, ки:

— Дар ин ҷо намешинонам.

Он кас табассум карда, пурсидаанд:

— Чаро наменишонӣ: .

Вай гуфтааст:

— Аз раҷча беруи аст. Фардо чарик⁶² биёяд Мири Шайхам, ки дар боғбонӣ шахси воқиф мебошанд, инро дида, эътироз хоҳанд кард.

Он кас гуфтаанд:

— Боғча аз они Шайхам не, аз они Алишер аст.
У эътироз нахоҳад кард.

Пас аз омадани чарик ба шаҳр асҳоб аз тундихон Дарвеш Ҳочӣ хикоят мекарданд. Он ҳазрат ҳам аз рӯи завқ ва нишот он ниҳолро нишон дода, хикояти гузаштаро, ки дар байни он кас ва Дарвеш Ҳочӣ воқеъ шуда буд, нақл менамуданд.

* * *

Шабе дар маҷлиси як шахси бузургвор ба хидмати ҷамоати азизон афтадам. Мутахҳари Удӣ, ки дар хушнавозӣ падари Зӯҳра ва дар хушхонӣ фарзанди рӯҳафзои он шуда метавонад, дар вақти тағанӣ як шеърӣ Хоҷа Ҳасани Дехлавӣ:⁶³ «Зиҳӣ дарунаи дилро замон-замон ба ту майле»-ро мехонд, то ба ин байт расид:

Мисоли қатраи борон сиришки ман Ҳама дурр шуд,
Чунин асар диҳад, оре, тӯлӯи чун ту Сухайле!

Аҳли маҷлис одамони мӯътабари хуштабъ буданд ва мири маҷлис ҳам хуштабъу подшоҳнишон. Баъзе аз рӯи эътироз ва баъзе аз рӯи танбеҳ ба муғанӣ гуфтанд, ки «сиришки ман Ҳама дурр шуд» нахон, ба ҷои «Ҳама дурр шуд» бояд «Ҳама хун шуд» хонд, ки «дурр шуд» маънӣ надорад.

Мири маҷлис ҳам ба аҳли маҷлис муттафиқ шуд. Ин фақир ҳеч чиз нагуфтам. Ҳозирони маҷлис ба фақир рӯ оварданд, ки «чаро ту дар ин фикр ба асҳоб мувофиқ нестӣ?

Фақир гуфтам, ки:

— Ман дар ҷониби гӯяндаам, ки қоиладаро кард, яъне «мисоли қатраи борон сиришки ман Ҳама дурр шуд» дуруст аст, балки ҳамин тавр бояд шавад.

Аксар ба фақир хучум карда, гулув⁶⁴ намуданд. Фақир гуфтам, ки:

— Чун ҳамаи шумо якҷониб шудед, ман муддаои худро ба шумоҳо наметавонам собит кунам. Агар касро ба ҳақамӣ мусаллам доред, гарав мебандем.

Ҳама ба иттифоқ гуфтанд, ки «ҳазрати маҳдум ҳақам, балки ҳокими афозили олам мебошанд. Қасе нест, ки он касро мусаллам надорад».

Ҷақир бо онҳо гарав баста, қайфияти маҷлис ва сабаби он баҳс ва дар он байт лафзи «хун» муносиб ё лафзи «дурр» мувофиқ будан, яъне исноди маҷсудро ҳамон замон навишта ба хизмати он ҳазрат фиристодам.

Пас аз андак вақт шахси фиристода бозомада ҷавоб овард ва он ҳазрат ин мисраъро навишта буданд:

«Сухан дурр аст, тааллуқ ба ғӯши шах дорад».

Он ҷамоат мулзам шуданд. Тарбият ва мадади он кас ба ҷақир ҳамин тариқа расид.

Маълум нест, ки қасе ба ягон суол чунин ҷавоби мухтасари муфид гуфта бошад. Фардои он рӯз ин гап дар миёни мардум шӯҳрат ёфта, ҳама дар маҷлисо нақл мекарданд.

* * *

Ҳамон соле, ки подшоҳ тахти Хуросонро гирифтанд, тарҳи боғи «Ҷаҳоноро»-ро андохтанд.

Дар яке аз рӯзҳои панҷшанбе дар хузури он ҳазрат аз Гозургоҳ бо роҳи дашт ба сӯи Хиёбон мерафтанд. Дар роҳ Саид Ғиёс, ки боғбонӣ ва иморат кардани он боғ ба ӯ супурда шуда буд, вохӯрд. Вай аз боғҳо ниҳолҳои калони сарвро харида ва ба аробаҳо бор карда, ба боғи «Ҷаҳоноро» мекашонид. Ӯ ба он ҳазрат салом дод. Он кас илтифот намуда, ба тариқи мутоиба гуфтанд:

— Оё боз ягон ниҳоли сарв боқӣ монд? Ҷаро ин қадар ниҳоли сарв бор кардӣ, чанд ниҳол аст ин ҷо? Ӯ гуфт, ки:

— Шумурдем, садучор адад аст.

Он кас гуфтанд:

— Ачаб ададе.

Фақир гуфтам, ки:

— Адади муносиб аст, чунки бо адади «кад»⁶⁵ мувофиқ мебошад.

Он кас гуфтанд, ки:

— Рост аст.— Ва ҳам фақирро таҳсин карданд.

* * *

Рӯзе он кас ба чое мерафтанд. Махмуд Ҳабиб ном як девонаи хаммории абтарӣ масту ошуфта аз пеши роҳи он кас баромада, суханони беадабона гуфтааст, балки сафоҳат⁶⁶ намудааст. Аммо он кас мутлақо эътино накарда ва ба қониби ӯ назаре ҳам наяндохтаанд.

Боз як рӯзи дигар, ки фақир дар хизмати он кас раҳсипор будам, ҳамон девона ҳамроҳ рафта истодани фақирро дида, чун хаёлотӣ аҳли чунун ва хайли абтар фосид мешавад, ба гумони ин ки он кас шояд дар хусуси беадабии дирӯзаи ӯ ба фақир шаммае изҳор карда бошанд, ба он кас суханони номарбут гуфта, ба узрҳои шурӯъ намуд.

Фақир тааҷҷуб карда, аз он кас пурсидам, ки:

— Узрҳои парешони ин девона аз чӣ ҷиҳат аст?

Он кас болои гапро пӯшида, аз воқеаи рӯзи гузашта ҷизе изҳор накарданд. Аммо аз асқоб суханони дирӯзаи он девона маълум гардид.

Ҳар гоҳ он девона беэътидолӣ кунад, ба вай таъзир ва адаб дода мешуд. Фақир хоҳиш намудам, ки адаб фармоям. Вале он кас гуфтанд, ки:

— Ҷизе мағӯ, адаб худ ба ӯ хоҳад расид.

Чанд рӯз нагузашт, ки вай ба дасти девонаи дигар кушта шуд.

Ахмад Хусайн-мирзо ном фарзанди курратулайни салтанат Музаффар Хусейн-мирзо⁶⁷ ба раҳмати парвардигор рафт. Он кас барои изҳори таъзия ба «Боғи Сафед» омаданд. Фақир дар марсияи он фарзанди азиз ва дар боби дуои падар ин байтро гуфтам:

Гар шамъ мурд, меҳри фалакро мадор бод!
Гар қатра рехт, оби бақоро қарор бод!

Ва охиста дар хизмати он ҳазрат хондам. Он кас дар маҷлиси султонзода давоҷ ва қалам талабида, боз ин байтро навиштанд:

Фарзанд меваест зи шоҳи дараҳти умр,
Гар з-он ки мева рехт, шаҷар пойдор бод!

Султонзода ниёзмандиҳо намуда, мусаввадан ин байтро гирифтанд ва он ҳазратро бо таъзимҳои азим гусел карданд.

Дар вақти аз сафари Макка ба шаҳр баргаштани он кас, подшоҳ бо иқтизои хаводиси рӯзгор ба юруши Балх рафта буданд. Чун хумоюнраъят аз Балх бозгашт намуда, ба тахт озим шуданд, он кас ба расми истикбол то вилояти Мурғоб омаданд. Пас аз мулоқот бо подшоҳ, ба бандахона ташриф оварда, шаб дар ин ҷо таваққуф карданд. Барои истироҳат як хаймаи тозаи сафед мавҷуд буд. Ин хайма рост карда шуд, то он ҳазрат дар андаруни он машғули осоиш гарданд. Иттифоқан он шаб тундбоди ғарибе бархост, ки аксари хайма ва чодарҳои ўрдуро вайрон карда, дар байни мардум аҷаб ошўбе андохт. Хаймаи барои он кас дуруст кардашуда ҳам ғалтида, хароб гардид. Асхоби дар хизмати он кас буда гуфтаанд:

— Хайф ба ин хайма, ки хаймаи хубе буд, аҷаб пора-пора шуд. Фаррошоне, ки инро сохтаанд, оё чӣ мегуфта бошанд?

Он кас гуфтаанд, ки:

— Фаррошон чӣ хам мегуфтанд; мегӯянд, ки «кошкӣ ин муллоҳои шумқадам ба хонаи мо намеоманд».

* * *

Дар ҳамин вақтҳо буд, ки аз сипоҳият мутанаффир гардида, мансабхоро тарк карда, худро аз мулозимат канор кашида будам. Он кас аз рӯи танбеҳ ва насихат пурсиданд, ки;

— Чунин хабаре ба гӯши мо расид, чиҳати он чӣ бошад?

Фақир гуфтам, ки;

— Аз чинси инсон ва сӯҳбату ихтилоти⁶⁸ он малул гардидам ва ба ин кор ҳамин боис шуд.

Он кас гуфтанд, ки;

— Инсонро чӣ хаёл карда будӣ?

Тарсида будам, ки танъам хоҳанд кард, вале аз ин ҷавоб дониستم, ки ин кор ба хотири муборакашон чандон нохуш наёмада будааст. Хотирам чамъ шуд.

* * *

Он кас бо мавлоно Соғарӣ бисъёр мутоиба мекарданд. Рӯзе мавлоно Соғарӣ дар хизмати он кас ҳозир буд. Он кас ба ранги таърифи шеърӣ ӯ ба мутоиба пардохтанд ва мавлоно Соғарӣ шеърҳои худро бо қарру фарр хондан гирифт. Агар дар назди каси андак бевуқуфтар мехонд, дар ниҳояти хубӣ мегузарида. Фақир хонданаширо низ таъриф кардам, ки;

— Бо вучуди хуб гуфтанишон хуб хам мехонанд.

Он кас бо хушхӯли гуфтанд;

— Моро ин тавр бозӣ медиҳад.

Он кас ин қитъаро гуфта буданд;

Қитъа

Соғарӣ меғуфт: дуздони маонӣ бурдаанд
Ҳар кучо дар шеъри ман як маънии хуш дидаанд.
Дидам аксар шеърҳояшро, яке маънӣ надошт,
Рост гуфтаст ин ки маъниҳояшро дуздиданд.

* * *

Дар он вақте, ки фақир ба «Хамса» татаббӯъ кардам, дар як дoston дар мадҳи Шайх Низомӣ⁷⁰ ва Амир Хисрави Дехлавӣ ва он хазрат, ки худро аз рӯи ихлос ва ниёзмандӣ тобеъ ва пайрави он кас медонистам, суҳангузориё воқеъ шудааст, ки:

Байт

Қаҳфи фано иҷра алар ўлди гум,
Мен ҳам ўлай робеъҳум қалбуҳум.

Он вақт мавлоно Соғарӣ низ ба маснавӣ якчанд байт татаббӯъ карда ва ин фақирро мухотаб намуда, дар адои мақсуде ин навъ як байтро гуфта буд;

Байт

Мир ки гуфт: робеъҳум қалбуҳум,
Ефта файзи суҳан аз қалбуҳум.

Вақте ки навиштаҳояшро ба фақир хонда, ба ин байт расид, фақир аз рӯи мутоиба гуфтам;

— Дар таркиби «аз қалбуҳум» «аз» маънои «мин»-ро дорад ва «мин» ҳуруфи чорра аст ва мадҳулаш маҷрур ва дар ин таркиб амали худро иҷро кунад, қофия ғалат мешавад.

Мавлоно Соғарӣ чунин ҷавоб дод;

— Боке нест, хазрати маҳдум низ ҳамин эътирозро кардаанд.

Аз таҳрири ин суҳан фақирро чанд ғараз аст. Яке: номавзунии мавлоно дар мисраи аввали ҳамин як байт

ва дигаре: ғалат гуфтани қофия, агар дар як байти маснавӣ ин гуна ғалатҳои фохиш кунад, чӣ навъ ба ин тарика мартабаҳои бузург даст дароз мекунад ва боз яке: ғаробати ҷавоби ӯ ба эътирози фақир ва куллитараш воқеъ шудани таворуд дар эътирози мутобибаомези он хазрат ва фақир аст.

* * *

Дар як маврид фақир китобати девони қадимии он касро ба мавлоно Абдусамад, ки аз хушнависиҳои замони ҳисоби ёфта, хуштабъ ҳам буд, фармудам ва ӯ ҳарчи тақаллуфи мақдур буд, кард. Пас аз анҷом ёфтани девон ба хидмати он кас бурда, хоҳиши муқобала намудам. Он кас гуфтанд, ки;

— Як-ду рӯз дар ин ҷо бошад, як миқдор мулоҳиза кунам. Қотибро шахси хуштабъ мегӯянд, шояд эҳтиёт карда бошад, (он гоҳ) ба муқобала эҳтиёҷ намонад.

Фардоҷаш фақир ба хизмати он кас расидам. Гуфтанд, ки;

— Ин китобро ба навъи ғариб китобат кардааст, ғӯе ки ба он илтизом⁷¹ карда бошад, мисрае беғалат надорад. Дар баъзе ҷойҳо як-ду, балки зиёдтар абъетро ҳам тарк намудааст. Агар ҳамин тавр бошад, вай, ки шахси хушнавис аст, аз ҷиҳати эҳтиёти зиёд шояд хеле рӯзгориаш зоеъ шавад.

Гуфту шунуфт бисёр давом кард. Охир фақир гуфтам, ки;

— Агар бо қалами мубораки Шумо ислоҳ ёбад, мӯҷиби мувоҳот ва зебу зинат хоҳад гардид.

Оқибат муқаррар шуд, ки бо қалами муборакашон ислоҳ хоҳанд кард.

Ғалатҳо, ки берун аз ҳадду ҳисоб буд, ҳам ҳақ⁷² ва ҳам ислоҳ ёфт, то ба итмом расид.

Дар охири девон ин китъаро навиштаанд:

Китъа

Хушнависе чу орази хубон
Суханамро ба хатти хуб ороост.
Лек ҳар чо дар ӯ зи сахви қалам
Гоҳ чизе фузуд, гоҳе кост.
Кардам ислоҳи он бо хати хеш,
Гарчи н-омад чунончи дил мехост.
Ҳарчи ӯ карда буд бо суханам
Ба хати ӯ қусур кардам рост.

Вақте ки Султон Яъқуб аз фақир китоб талабид,
аз ин нафистар китоб надоштам. Дар ҳар мисраъ ка-
лами мубораки он ҳазрат сар дароварда, анфоси му-
қаддасосорашон хувайдо буд. Ин китобро фиристо-
дам ва ҳамин кайфияти зикршударо бо шарҳаш на-
виштам. Хонда хушвактиҳо кардаанд ва китъаро ба
ёд дошта, дар мактуб изҳори миннатдорӣ намуданд.

* * *

Як сабоҳ он ҳазрат ба бандахона ташриф оварда
буданд. Дар ин хавлӣ як-ду чуфт товус буд. Чунонки
бо дастур ҳар сабоҳ аз катак баровардани мурғ маъ-
мул аст, дар аснои сӯхбат ниғаҳбони товусҳо онҳоро
аз хонаҳояшон берун баровард. Ҳамон замон товус-
ҳо ба чилва даромада, думашонро чатр карданд. Он
кас аз ғаробати нақшбандии наққоши санъат мута-
аҷиб гардиданд ва дар боби товус як навъ гуфтугӯ
сар шуд. Ниҳоят сухан ба ҷое расид, ки дар миёни
баъзе мардум чунин ақидае ҳаст, ки товус чуфт на-
шуда байза мемонад ва ба фикри баъзе мардуми
дигар аз чашми товуси нар дар вақти мастияш як қат-
ра об ба чашми товуси мода мечакад ва он моддан
тухм мегардад. Он кас ба ҷониби фақир нигариста,
гуфтанд, ки:

— Эҳтимол ин гапҳо эътиборе дошта бошанд. Чу-
нонки машҳур аст, Мир Хисрав низ дар баъзе ри-

солахояш ин маъниро изҳор мекунад ва ӯ шахсест, ки дар Ҳиндустон зистааст. То ба вай таҳқиқ намешуд, наменавишт.

Фақир агарчи дурӯғи маҳз будани ин ривоятҳоро медонистам, аммо дар ҳузури он кас суҳанони Мир Хисравро на тасдиқ кардам ва на тақзиб⁷³, ки ҳеҷ ҷавоб надодам. Он кас сабаби ҷавоб надоданамро пурсиданд. Фақир аз рӯи зарурат гуфтам, ки:

— Шояд дар Ҳиндустон ба товус ин ҳолат рӯй диҳад.

Он кас мутааҷҷиб шуданд. На дар исботи гуфтаҳои Мир Хисрав муболиға карданд ва на дар радди суҳанони фақир чизе гуфтанд, зеро ҳеҷ ҷониб ба он кас наздик набуд. Аммо ба фақир аҷаб намуд, ки ҳамчун он кас як шахси бузургвор суҳанони Мир Хисрав барин касеро мегӯянд ман онҳоро тасдиқ намекунам. Ба фикр фуру рафтам, ки муддаои худро чӣ навъ исбот намоям. Дар ҳамин ҳолат товуси нари маст тохта, товуси модаро ба зери худ гирифт ва хуфт. Он кас хандида, гуфтанд:

— Ин навъ амри иттифоқӣ кам воқеъ гардидааст, ки шубҳа рафъ шуда, исботи муддао зоҳир шавад.

* * *

Рӯзе ҳазрати подшоҳ дар бандаҳона буданд. Гуфтанд, ки:

— Аз таоми кашиданстода ба он ҳазрат нишона фиристодан муносиб аст.

Муқаррар шуд, ки (онро) Хоҷа Дехдор барад. Дар байни чизҳои фиристодани ҳамона зиёдтар аз як эътидол дунбаи фарбеҳ ҳам буд. Аз он ҷо ки Хоҷа иштиҳои аз ҳад афзун дошт, дар таърифи он дунба чунон муболиға кардааст, ки аз ҳамин ҳам рағбати Хоҷа, балки бештар тамаи ӯ ба он кас маълум шудааст. Гуфтаанд, ки:

— Бишин ва машғул бишав.

Ин Хоҷа дар хӯрдани таом чунон шахкорхое нишон додааст, ки боиси чунин рубоӣ гуфтани он кас гардидааст:

Рубоӣ

Эй Хоҷа, маро ба лутфи худ парвардӣ,
З-овардани пушти дунба фарбеҳ кардӣ,
Биншастию дунбаро ба рағбат хӯрдӣ,
Бурдӣ ба шикам он чӣ ба пушт овардӣ.

Як дафъаи дигар боз ба воситаи Хоҷа Дехдор таомҳои гуногун ба хизмати он кас фиристода шуд, ки аз чумла дунбаи як гӯсфанд ва баррае ҳам буд. Аз афташ Хоҷа Дехдор ин дафъа низ он хадосро⁷⁴ ба худ нисбат дода, мувоҳот намудааст. Он кас дар ин боб ҳамин қитъаро гуфтаанд:

Қитъа

Хоҷа овард баҳри суфраи мо
Пушти он як-ду гӯсфанд, ки кушт.
Лекин аз дасти нахвати чудаи
Нашуд олудаам ба-дон ангушт.
Хаст аз он ба худаш тасаввури он,
Ки ба Хотам ҳамерасад ба ду пушт.

Фақир бисъер вақтҳо агар аз рӯи ниёзмандӣ ба хизмати он кас аз нақл ё чинс тӯхфаву табрик фиристодани шавам, ба воситаи Хоҷа мефиристодам. Зохиран дар шумурдани баъзе вучух хилоф воқеъ мешудааст. Он кас (дар ин хусус) қитъаи зеринро гуфтаанд:

Қитъа

Хоҷа Дехдор аз атиъияи⁷⁵ мир
Ҳар чӣ орад зи дирҳаму⁷⁶ динор,⁷⁷
Музди по баргирифта, мегӯяд:
Ношумурда, ки понсад асту ҳазор.
Ҳеч дар хотираш намегардад

...ин рӯзи шумор

Боз як вақт дар ҳамин бобат чунин қитъаро низ гуфта буданд:

Қитъа

Ба Дехдор гуфтам, ки бардор бахш!
Аз он суфра, к-аз вай сар афроштам.
Зи инсоф дам зад, к-аз он бахши худ
Ҳамон бас, ки дар роҳ бардоштам.

* * *

Вақте ки фарзандашон Сафиуддин Муҳаммад ба раҳмати парвардигор рафт, барои ба ҷо овардани расми азочӯӣ ба хизмати он кас раҳсипор шудам. Дар роҳ ёри азиз Шайхам Суҳайлӣ⁷⁸ вохӯрд. Ҷои рафтани-амро дониста, ҳамроҳ шуд. Пас аз ин мавлоно Соней вохӯрда, вай ҳам (ба мо) ҳамроҳ гардид. То ба хизмати он кас расиданамон чамъи зиёди ашроф ва акобир дар хизматашон ҳозир буданд. Фақир баробари дар маҷлис нишастан аз шавкати рутбаи он кас ва аз савлати маҷлис ҳаср гардида⁷⁹ ҳеч як суҳанеро, ки ба азочӯӣ далолат мекарда бошад, гуфта натавонистам. Ҳамроҳонам бошанд худхошонро ба ман тобеъ карда буданд.

Пас аз чанде, дигар вақти суҳан гуфтан гузашт. Ин фақир бағоят хиҷолатзада гардида, ба ҳаёли алфози таърих афтадам. Тасодуфи хубе даст дода, бори аввал алфози «бақои ҳаёти Шумо бод» (ба хотир расид) ва ҳисоб кардам, ки рост омад. Барои эҳтиёт боз як маротиба ҳисоб кардам. Баъд аз рафъ шудани шубҳа давот гирифта, ҳамин алфозро навиштам ва рақамашро ба болои он сабт намуда, аз рӯи эътизор⁸⁰ ба он кас дароз кардам. Он кас таҳсин карда, гуфтанд, ки:

— Мо ҳамин таърихро меғӯем.

Ва ин навъ ба риштаи назм оварданд:

Қитъа

Гули бӯстони латофат — Сафӣ
Чу шуд сӯи ҷаннат зи боғи фано,
Азизе наи пурси таърих гуфт,
Ки «бодо бақои ҳаёти Шумо».

* * *

Рӯзе фақир дар хизмати он кас будам ва дигар касе набуд. Дар боби қасоиди Анварӣ⁸¹ сухан мерафт. Он кас чунин таъриф мекарданд:

— Мо ашъор ва хусусан қасоиди ўро кам дида будем, дар ҳамин наздикӣ як девони қўхнааш ба дасти мо афтод, гоҳе бо он машғул мешавем, дар баъзе ҷойҳо, мумкин аст гуфт, ки аз маротиби каломи башар гузашта, ба ҳадди эъҷоз расидааст, таркибҳои ғариб ва адоҳои аҷиб ба назар мерасад.

Чун дар миёни асҳоб маро ҳам аз мӯътақидони Анварӣ ва бисёр мутолиакунандагони шеърҳои ӯ медонанд ва ин дар воқеъ ҳамин тавр аст, бағоят хушвақт шуда, гуфтам:

— Илтимос дорам, ки он қасидаашро:

Байт

Гар дилу даст баҳру кон бошад,
Дилу дасти худоягон бошад.

даме хонда, мулоҳиза намоянд.

Он кас мутабассим⁸² шуда:

— Аҷаб сухане гуфтӣ, ки мо дар ин се-ҷор рӯз ин қасидаи ўро хонда хушҳол шуда, аз ғояти шавқ ҷавоб ҳам гуфтаем,— гӯён мусаввадаро дар як варақи худранг бароварда ба дасти фақир доданд, ки «хонда бин». Матлааш ин аст:

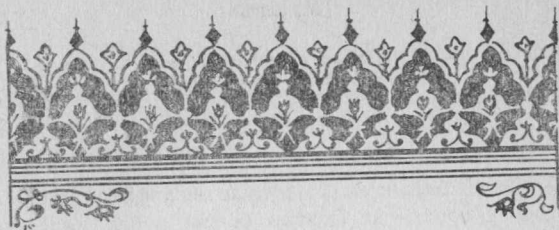
Матлаъ

Ҳар киро дар даҳон забон бошад,
Дар санои шаҳи ҷаҳон бошад.

* * *

Хушо он замон, ки бо вучуди шарифи ин гуна бузургворон ораста ва даврон бо ин қабил хилқатҳои азизи рафеулмикдор⁸³ пероста буд! Ҳайф ва сад ҳазор ҳайф, дарег ва сад ҳазорон ҳазор дарег, ки он офтобҳо ғуруб карда, якчанд хаффошон⁸⁴ тирарӯзгор пару бол кушода, дар ҳавои назарбозӣ ва баланднарвонӣ чилва мекунанд. Ва он дарёҳои азим хушида, якчанд (мурдобҳои) кудуратосори ба ифлосӣ номбароварда аз боди нахвот⁸⁵ нақшҳои таҳарруки⁸⁶ зулолосор ва тамаввучи⁸⁷ баҳркирдор вонамуд месозанд.

МАҚОЛАИ ДУЮМ

Дар боби руқъаҳои дар байни он кас ва ин фақир воқеъшуда, ки он руқъаҳо ҳоло дар куллиёти он кас мазкур аст ва дар муншаоташон мастур. ки фақир ҷавоб навиштаам ё акс.

Ин руқъаро за Марв арзадошт карда будам. Аз ҷиҳати ихтисор бо (овардани) рубоии дар он ҷо гуфташуда мухтасар гардид:

Рубоӣ

То дур ғитода сарам аз хоки дарат,
Ҳар рӯз диҳам ба номае дарди сарат.
Бехуд гардам ҷу нома ояд зи барат,
Ман беҳабар аз нома, ҷӣ донам хабарат?

Он кас ин руқъаро навишта буданд:

Рубоӣ

З-он дам, ки ғитод иттифоқи сафарат,
То бу, ки⁸⁸ кунам гаҳе ба хотир гузарат,
Гар мурғ парад сӯи ту ё бод вазад,
Хоҳам, ки диҳам ба номае дарди сарат.

Чун қалам бардоштам ва андеша ғумоштам, ҷуз эътизори мутатобеъ, ки дар ин чанд рӯз воқеъ шуда, маъниа дар дил нагашт ва сурате ба хотир нагузашт,

агарчи холӣ аз дағдағи тасдеъ⁸⁹ нест, авқоти шариф
шонбаи тазйеъ⁹⁰ на.

Байт

Гар бинолам пеши ту, он нола дарди сар бувад
В-ар бихоҳам узр, он дарди сари дигар бувад.

Пас аз чанд рӯз дар Марв ин руқъа аз ҳазрати
он кас омад, ки:

Маснави

Таҳийёте, ки чун аз дил барояд,
Ҳама рӯҳониёнро чон фазояд.
Шамими⁹¹ он дар ин фирӯзамаанзар
Димоғи қудсиён дорад муаттар.

Дар охири руқъа ин ду байт буд, ки:

Маснави

Чуз ин коре мабодат гоҳу бегоҳ,
Ки дар зилли залили⁹² давлати шох,
Хати ҳаззи⁹³ худ аз дил бартарошӣ,
Барои ҳақ паноҳи халқ бошӣ!

Фақир дар ҷавоб дар таърифи руқъаи он кас ха-
мин руқъаро арз карда будам:

Маснави

Саломе, к-аш чу мурғи чон сарояд,
Чу руҳуллаҳ равонбахшӣ намояд.
Ҳама алфозаш аз айни мувосо,
Чу нутқи Аҳмади мурсал дилосо.

Дар охир ин ду байтро навишта будам, ки:

Умедам он ки аз иршоди Махдум
Ба рӯи нома гардад ҳарчи марқум,
Ба тавқеи вуқӯаш баҳра ёбам,
Зи амраш чун қалам сар барнатобам.

* * *

Вақте ки подшоҳ дар қишлоқи Марв буданд, аз Ироқ хабари фавти устод Ҳасан расид. Фақир аз чихати муносибат байти аввали маснавии ҳазрати Мавлавиро⁹⁴ тазмин карда будам. Чунонки:

Тазмин

Шарҳи ҳаҷри шоҳи устодон Ҳасан
«Бишнава аз най чун ҳикоят мекунад».
Банд-банди ӯ чудо гашта зи ғам
«Аз ҷудоиҳо шикоят мекунад».

Инро навишта ба шаҳр ба хизмати ҳазрати Маҳдум фиристодам. Он кас низ ҳамин байтро тазмин карда ба воситаи қосид ин руқъаро фиристоданд, ки:

Шуд най хома диламро тарҷумон,
«Бишнава аз най чун ҳикоят мекунад».
Бо забони тезу чашми ашқрез
«Аз ҷудоиҳо шикоят мекунад».

Ҳикояти тамодии⁹⁵ айёми фиروق ва шикояти таволии⁹⁶ оломи иштиёқ беш аз он аст, ки ба мададгории давоти даҳанбаста ва ба дастёрии хомаи забоншикаста дар тӯли ин нома арзи он мақдур бошад ва дар тайи ин саҳифа нашри он маншур, лочарам⁹⁷ садди ин боб карда илтимос меравад, ки:

Маснави

Дар он соат, ки бе ташвиши ағъёр,
Дар он фархундамаҷлис бошадат бор.
Замин бӯсӣ ба таъзиме, ки донӣ
Заминбӯси дуогӯён расонӣ.

Давлате аз интиҳо масун⁹⁸ ва саодате аз инкитоб маъмун⁹⁹ бод...»

* * *

Боз дар аснои ҳамон сафар ин руқъаро навишта фиристода будам, ки:

Қитъа

«Наи килкат шакари маъниро
Қарда чун найшакар аз ҷавф бурун,
Хати ўро хати мушкинсурат
Дар таҳи хат рухи зебо мазмун,
Балки ҳар донae аз нуқтаи ў
Тоҷи маънӣ шуда дурири макнун.

Руқъае, ки аз рӯи илтифот фиристода буданд, расид, балки гуҳаре, ки аз табъи Уммонсумот¹⁰⁰ берун овардаанд, расид. Ба ҳар тақдир бар тоҷи торақ¹⁰¹ дӯхта шуд ва хонаи чашму дил ба-дон афрӯхта гашт. Офтоби иршод бар сари толибони рубъи маскун¹⁰² ва бар сарвакти¹⁰³ қобилони ҷавфи гардун тобанда бод. Вассалом».

Он ҳазрат дар ҷавоб ин руқъаро фиристода буданд, ки:

Қитъа

Наи килки ту тифли маъниро
Ба наботи ҳасан¹⁰⁴ бипарварда.
Ғурраи субҳро зи турраи шом
Рашки рухсори навхатон карда.
Қисса кӯтаҳ, шаби дарози маро
Пора-пора ба рӯз оварда.

Саҳифаи шарифаи машҳун¹⁰⁵ ба маонӣ ва ибороти латифи мамлув аз нуқот ва хурдадонӣ наздикони дур ва дурони наздик ба ҳузурро мушарраф сохт. Дар сурати (дидани) ҳар хате ҳаззе рӯй намуд ва аз акси ҳар ҳарфе фараҳе партав андохт. Аз шавкати¹⁰⁶ шиква ғунҷаҳои шукру сано даманид ва аз хори гила гулҳои маҳмадату¹⁰⁷ дуо шукуфонид.

Байт

Гар лутфи ту бигзарад ба хористонҳо,
Хористонҳо шавад баҳористонҳо.

Гила ва шикоят бинобар он воқеъ шуд, ки эшон

аз рукъаи ин фақир тасаввур кардаанд ва дар таҳти тақрир ва таҳрир овардаанд ва илло.

Маснавӣ

Но-мад аз ту чунин муомилае,
Ки касеро расад аз он гилае.
Нест аз ту ба чуз гила, гиламанд
З-он ки лутфи туаш зи бех биканд...

Ҳақ субҳонаҳу ҳамвора дар назар рофати худашон дорад ва офати назар ба худашон бигзорад. Вассалом.

* * *

Рӯзе дар хизмати он ҳазрат будам ва аз ҳар навъи назм суҳан мерафт ва дар аснои сӯҳбат аз қасидаи «Даръёи аброр»-и Амир Хисрав... ном бурда шуд. Ин фақир гӯе дар таърифи он муболиға кардам ва ҳақ ҳам доштам. Зеро аз худи Мир Хисрав барин шахсе чунин машҳур аст, ки гӯе ӯ гуфтааст:

«Агар аз ҳаводиси афлок ва аз офатҳои рӯзгор тамоми назми ман аз саҳифаи замона махв шаваду ҳамин қасидаам монад, бароям бас аст. Чунки ҳар кас агар онро бихонад, хоҳад донист, ки дар мулки назм тасарруф ва иқтидори ман дар чӣ мартабае будааст».

Аммо гарчанде чунин бошад ҳам, аз тарафи фақир дар маҷлиси он ҳазрат ин тариқа ифрот ба таъриф муносиб набуд. Он ҳазрат чизе нагуфтанд ва маҷлис пароканда шуд.

Дар ҳамон вақтҳо подшоҳ чихати гузаронидани фасли зимистон озими Марв буданд. Иттифоқо пас аз чанд рӯзи дигар азимат ба вуқӯъ пайваست. Фақир ба-рои иҷозат пурсидан аз он ҳазрат ба хизматашон рафтам. Баъд аз иҷозат фотиҳа хонда, руҳсат доданд ва аз бағалашон чузве бароварда ба фақир иноят на-муданд. Гирифта кушодам, ки ҷавоби «Даръёи аброр»

қасидаи «Луччат-ул-асрор» будааст, ки дар ҳамон рӯз-хо гуфта будаанд. Ҳар касе хонад, медонад, ки аз «Даръёи аброр» мақбултар ва рангинтар воқеъ шудааст. Ниёзмандӣ карда, савора ба роҳ даромадам. Манзил нӯҳ работ буд. Дар болон асп қасидаро хонда, бо хушхолӣ мерафтам, ки матлаи қасидаи «Тӯҳфат-ул-афкор» ба хаёл омад. Пас аз ғуромадан ба манзили аввал (ин матлаъро) навишта, ба воситаи як бек ба хизмати он ҳазрат фиристодам, ки агар лоиқӣ анҷом додан бошад, машғули кунам, вагарна хайр.

Он ҳазрат дар рукъаашон таърифҳо карда, муболиғаҳо навишта фиристоданд, ки ҳатман ба итмом расонам.

Фақир то расидан ба Марв қасидаро ба номи он ҳазрат бахшида тамом кардам ва дар Марв ба рӯи коғаз оварда, ба хизмати он ҳазрат равона намудам.

Матлаи «Даръёи аброр» ин аст:

Кӯси шаҳ холиву бонги ғул-ғулаш дарди сар аст,
Ҳар ки қонеъ шуд ба хушкӯтар, шаҳи баҳру бар аст.

Матлаи «Луччат-ул-асрор» ин аст:

Кунгури айвони шаҳ к-аз кохи кайвон бартар аст,
Рахнаҳо дон к-аш ба девори ҳисори дин дар аст.

Матлаи «Тӯҳфат-ул-афкор» ин аст:

Оташин лаъле, ки тоҷи ҳусравонро зевар аст,
Ахгаре баҳри хаёли хом пухтан дар сар аст.

(Буд явми чумъаи шаҳри рачаб¹⁰⁸ таърихи он,
Турфатар к-ин рӯзу моҳ итмоми онро мазҳар аст).

Дар ин таърих ғароибе ҳаст, ки дар зикри таърихи моҳу рӯз ҳисоби сол «бо қондан чумал» ҳосил мешавад.

Он ҳазрат ин рукъаро навишта фиристода буданд: «Баъд аз адон вазоифи дуо мақрун ба иҷобати самее-

аллоху лиман дуо марфӯъ¹⁰⁹ он ки ба тозагӣ косиде расид ва қасидаи тозае расонид.

Рубоӣ

Чу ҳарфе чанд хондам з-он қасида,
Дили хосонш андар қайд дидам.
Дар он асно чу шуд чашми басират
Кушода, чумла дилҳо сайд дидам.

Ҳарчанд аз матлаъ то мақтаъ дар ҳар байт ва мисраъ хотири суръатнуфузи мубоҳӣ¹¹⁰ ба ҳар ҳарфе фуру шуд чун сиёҳӣ ҳеҷ нуқсон чуз он ки дафъи айнулкамолро¹¹¹ дар хусни калом ва лутфи макол кӯшида буданд ва аз ҳеҷ чиз сохтаи ин ноқисро либоси авсофи камол пӯшида, ба назари андеша дарнаёмад. Оре:

Байт

Машшога чу чехраи бутон орояд.
Аз нил хате кашад паи дафъи газанд.

Аз фаҳвои¹¹² он чунон маълум, ки хизмати эшонро иродати иқбол бар қиблаи мақсуд ва эъроз¹¹³ аз намудхон бебуд мутааккид¹¹⁴ шуда... Аммо агар чунончи дар тағйири умури суварӣ¹¹⁵ ва тарки иштиғоли ғайризарурӣ чун мулоими мизочи шарифи азизон нест, муболиға аз ӯ дур наменамояд, ҳеҷ чо нест, ки мақсуд зоҳир ва чамоли зухураш чуз камоли зуҳур сотир (не)...

Маснавӣ

Моҳӣ андар оби чӯяст обҷӯй,
Мезаилад бо чашми гӯшаш оби чӯй.
Гар шавад аз об оғаҳ ҳам ба об
Вораҳад чонаш зи банду аз хиҷоб.

Ҳақ субхонаху таоло ҳамгинонро аз ҳақиқати қурб ба мақсуд огоҳ гардонад, дасти химмат аз намудхон бебуд кӯтоҳ. (Вассалом).

Ва дар хошияи рукъа (чун) силаи қасида бо як тоқӣ сарфароз карда ва як рӯймол мӯчиби обрӯӣ намуда, чунин навишта буданд, ки: «Тоқияи фарқи тарки тоҷ такаллуф кардари ва пораи карбоси нашфи рутубати дасти аз ҷаҳон шустаро фиристода шуд».

Чун қасидаи «Тӯҳфат-ул-афкор» шӯҳрат ёфт, ба гӯши ҳазрати подшоҳ расид. Амир Хисрав ва он кас, балки ҳар касе ки гуфтааст, дар тариқи салтанат нафӣ¹¹⁶ воқеъ шудааст. Фақир, ки ба азизон татаббӯъ карда будам, ҳамон тарик, маръӣ¹¹⁷ гардид. Подшоҳ хонда таҳсин намуданд. Ин фақир аз камоли вусъати машраб ва ниҳояти ҳусни хулқи подшоҳ маҳҷуб¹¹⁸ шуда, ба ҳаёл овардам, ки ба ин қасида боз як бори дигар татаббӯъ намуда, маддохни дарвешонро ба ҷо орам, аммо таври ҳукуматро таъйин накарда, ба номи мубораки подшоҳ анҷом диҳам. Ин матлаъ ба хотирам расид:

Хирқаи¹¹⁹ пурбаҳъя, к-аҳли фақро, к-он дар бар аст,
Бар фарози олами маънӣ сипехру ахтар аст.

Вақте ки матлаи боло гуфта шуд, аз рӯи ниёз ба ҳузури он кас арз карда, барои татаббӯъ иҷозат доданашонро илтимос намудам ва пас аз ишорат шудан (ин амрро) адо кардам. Ин матлаъро низ дар Марв навишта, ба шаҳр ба хизмати он кас фиристодам. Дар таърифи он рукъаи рангине навишта, таҳсинхо гуфта, фиристода буданд. Ин ду байт аз ҳамин рукъа аст:

Зиҳӣ, карда аз шавқи шаҳбози табъат
Хумоёни қудсӣ ҳавои тазарвӣ.
Зи мардум фиристода як матлаи хуш,
К-аз аҳли сухан мисли ӯ нест марвӣ.

* * *

Фақир дар он вақтҳо, ки ба мулозимат машғул будам, доим аз он ҳазрат дар боби маҳласи¹²⁰ худам ил-

тимос менамудам. Он кас бо як навъ сухан фақирро таскин медоданд.

Як рӯз, ки дар тарафҳои Мурғоб будам, хангоми рӯй додани изтирор аз машаққати мулозимат ва касрати машғулият, шахсеро ба хизмати он кас роҳи карда, дар рукъа ин рубоиро адо намудам, ки:

Рубоӣ

То кай чу сабо ҳар тарафам чилвагарӣ?
Хоҳам сун сарви худ кунам пайсипарӣ.
Фаръёдкунону хок бар сар фиканон
Гӯям, ки халосам деҳ аз ин дарбадарӣ!

Он кас аз рӯи насиҳат як рукъаи ваъзomez навишта ва ин рубоиро сабт карда буданд, ки:

Рубоӣ

Аз дидаи чон агар ба чонон нигарӣ,
Аз тафрикаи ҷаҳон кучо гусса хурӣ?
Ин тафриқа ҳаргиз чу нагардад сипарӣ,
Бо тафриқа ҷамъ бош, то баҳра барӣ!

* * *

Он кас дар вақти ба сафари Макка рафтанишон аз Бағдод номаи бағоят рангин навишта буданд. Дар аввали он нома ғазале буд, ки матлааш ин аст:

Бар канори Даҷла¹²¹ дур аз ёру маҳрум аз диёр,
Дорам аз ашки шафақгун даҷлаи хун бар канор.

Ба ин ғазал пайравӣ карда, бо як шахси равона номае фиристода будам. Матлааш ин аст:

Шоми ҳичрон, к-ӯ ба мағриб шуд ниҳон хуршедвор,
Ё рабаш, субҳи висол аз чониби машриқ барор!

Дар охири рукъа ин рубоиро низ навишта будам:

Рубоӣ

Ин нома на нома, дофеи дарди ман аст,
Ороми даруни ранҷпарварди ман аст.

Таскини дили гарму дами сарди ман аст,
Яъне хабар аз моҳи ҷаҳонгарди ман аст.

Он кас дар ҳангоми бозгашти сафари Макка аз Ҳа-
лаб¹²² як руқъа навишта, чунин ҷавоб дода буданд, ки:

Рубоӣ

Ин руқъа на руқъа, мояи ҳар тарабест,
Таҳсили нишоту айширо хуш сабабест.
З-ин сон, ки бувад мухтасару пурмаънӣ,
Гӯё зи «Ҷавоҳир-ул-калим» мунтахабест.

* * *

Вақте ки он кас аз сафари Макка бозомаданд, под-
шоҳ дар Балх буданд. Фақир қосиде ба шаҳр фиристо-
дам, ки он касро дида, хабари саломатиашонро биё-
варад, ва руқъаи таҳниятомезе ҳам навишта будам.
Дар он (руқъа) ин рубоӣ навишта шуда буд:

Рубоӣ

Инсоф бидех, эй фалаки минофом!
То з-ин ду кадом хубтар карди хиром»:
Хуршеди ҷаҳонтоби ту аз ҷониби субҳ,
Ё моҳи ҷаҳонгарди ман аз ҷониби Шом?

Он кас дар муқобалаи ин руқъа як руқъаи бағоят
рангин навишта фиристода, ба он рубоӣ чунин ҷавоб
дода буданд:

Рубоӣ

Бо килки ту гуфт номае гоҳи хиром,
Сад тӯҳфаи хуш ба Рум¹²³ оварда зи Шом¹²⁴.
Гар пой ту дар миён набошад, нарасад
Маҳчуронро зи ҷониби дӯст паём.

* * *

Он вақтҳо шаҳзодаи беҳамто Қичик-мирзо тоба са-
роҳу золли музилли хатокӯш аз девонаи сияхрӯи сиях-

пӯш худро дур кашида, ба тариқи бидъат носих¹²⁵ ва ба қоидаи аҳли суннат ва ҷамоат росих¹²⁶, ба роҳу равиши тавозӯъ ва ниёз хурсанд ва ба аҳли фақру фано мухлис ва ниёзманд буд. Аз қасидаи «Тӯхфат-улафкор»-и фақир, ки ба номи он кас гуфта шуда ва дар боло зикр гардид, аз он ҷое, ки бо илтимоси назари қабулашон арзу ниёз изҳор шудааст, ин байтро:

Як назар фармо, ки мустасно шавам з-абнои ҷинс,
Сағ чу шуд манзури Наҷмиддин сагонро сарвар аст.

навишта, бо ҳамин истидъо¹²⁷ ба Самарқанд ба хизмати ҳазрати малози аҳлуллоҳ Хоча Носириддини Абдуллоҳ фиристода буд. Мардум аз Кичик-мирзо ин тариқро мустаҳсан дошта, ўро дуо мекарданд. Баъзеҳо аз он тоифа ин байтро низ таъриф менамуданд, ки «дар ин мазмун хуб воқеъ шудааст».

Мири Сарбараҳна, ки хуштабъу зарифи мутаайини аҳли замон буд, фақирро мухотаб қарор дода, ба он байт эътироз кард, ки:

— Агарчи ту дар ин байт изҳори касри нафс карда, худатро ба сағ нисбат додаӣ, аммо ба абнои ҷинс ҳам чунин нисбат воқеъ гардидааст. Шояд абнои ҷинс аз ин нисбат ор намуда, қабул накунад. Нисбате, ки хар кас аз ҷихати касри нафси худ мекунад, агар ба ҷамоате таҳқир расонад, нағз намешавад.

Фақир гуфтам, ки:

— Худро ба сағ нисбат доданам на аз ҷихати касри нафс, балки аз туғъёни нафсоният воқеъ шудааст ва «абнои ҷинс», ки навиштаам, шуморо дар назар надоштам, соир сагонро гуфтаам, ки дар кӯю кӯча мегарданд.

Мири мазкур аз ин суханон мутаассир шуда, бо ҷашми гириён дуову таҳсин намуд ва суоли ваю ҷавоби фақир шӯхрат ёфт.

Он кас дар вақти ба гӯши муборакашон расидани ин баҳс таҳсин карда, гуфтаанд, ки «худ он байт бай-

ти хуб аст, аммо ин ҷавоб аз он байт ҳам хубтар воқеъ шудааст». Ва фақирро ғойбона бо ғотиқа бахраманд ва арҷманд намудаанд.

Фақир шунидам ва ин мӯҷиби нишоту хушҳолӣ ва боиси инбисоту¹²⁸ форигболӣ гардид.

* * *

Фақир аз даромадгоҳи Тахти Сулаймон¹²⁹ дар роҳи Астаробод¹³⁰ ба хизмати он кас ин рубоиро навишта будам:

Рубоӣ

Эй бод, дилам бишуд дигар ҷониби ёр,
Чон ҳам бибару ба пой ӯ соз нисор!
В-он гаҳ қадаре зи хоки пояш бардор,
Баҳри ивази ҷони мани дилшуда ор!

Он кас дар ҷавоб ин рубоиро навишта буданд:

Рубоӣ

Эй бод, чу омадӣ зи сарманзили ёр,
Омад ба дилам з-омаданат сабру қарор.
Н-омад ба қарор аз ин қадар чон зинҳор,
Уро бибару ба-дон, ки донӣ, биспор!

Дар айёми (гули) чечак аз он кас ин рукъа расида буд:

Маснави

«Саломе карда аз «син» тездандон,
Кушода уқдаҳо аз риштаи чон.
Саломе аз каманди турраи «лом»
Дили соҳибдилон оварда дар дом.
Саломе хуштар аз фирдавси аъло,
«Алиф» дар вай кашида қад чу Тубо¹³¹.
Ба зери он алиф сарчашмаи «мим».
Аён дар пой Тубо айнаи Тасним¹³².

Тӯҳфаи сӯхбати шариф ва ҳадъяи маҷлиси муниф¹³³ гардонида, маърӯз он ки чун хизмати мавлавиро шавқи рикоббӯсӣ инонгир шуда буд, худро ба фитроки ӯ бастан вочиб намуд. Лочарам ин рукъа масхуби¹⁴⁰ рисолае, ки ба таҷдид ва таҳрир пайваста ба ҳузур фиристода шуд. Агар маслиҳат бошад ба арзи хумоюн расонанд ва илло ло¹⁴¹.

Байт

Ҳар чӣ на мақбули дили поки туст,
Боядаш аз сафҳаи авроқ шуст.

Давлати очил муфзӣ ва саодати очил ба вачҳи акмал муяссар ва муҳассал¹⁴². (Вассалом).

Дар вақти расидани ин рукъа ба мизочи муборакашон ӯриза¹⁴³ рӯй дода, якчанд рӯз беҳузур шудаанд. Боз хабари сиҳатияшон омад. Фақир ин рукъаро навишта фиристодам:

Маснавӣ

«Ниёзе, ки аз сачдан аз ҳад афзун
Шуда ҷабҳааш доғ аз нуқтаи «нун».
Пас он гаҳ зи «ё» аз пай шавқи дидор,
Зи рӯи рақам оҳи дил карда изҳор.
Ва гар аз «алиф» дар вафо буда якто
Чу сарви ҷаман омада пой бар ҷо.
Зи «зо» то кунад шомӣ ғамро мунаввар,
Аён сохта моҳи болояш ахтар.

Баъд аз арзи чунин ниёзе, ки марқум гашт, ва рафъи ихлосе, ки бар забони хома гузашт, маърӯзи ройи бандагон остони қудсошён он ки чунин истимоъ афтод, ки даҳ-понздаҳ рӯз оризае даст дода буда, моҳи тамоми сипехри маънӣ рӯ ба заъф ниҳода. Мухлисони аз ин хабар сипехрвор саргардонӣ ва заррақирдор парешонӣ даст дод. Бихамдиллоҳи валминна, ки баъд аз ду ҳафта ҳамон пайкари улвихиром рӯ ба бурҷи сиҳат ва ҷамол оварда ва майл ба авҷи қув-

вату камол карда, сачдаву шукр ба чо оварда, фалонро ба чихати таҳқиқи ин ҳол ва тасдиқи ин мақол фиристода шуд. Илтимос он ки ба зудӣ бозаш гардонанд ва фақиронро аз хушии он хабар ба хушҳолии тамоm расонанд.

Қайфияти рисолаи аз нуқот мамлув ва машхун ва гузаштани он дар маҷлиси ҳумоюн ба зудӣ маърузи роӣи оӣи хоҳад шуд. Соҷи иршод бар сари бандаву озод абадӣ бод. Вассалом».

* * *

Ҳангоме, ки подшоҳ ба вилояти Қундуз¹⁴⁴ азимат карданӣ ва лашкар кашиданӣ шуданд, ин юруш ба он кас ва ба ҳеҷ кас дилхоҳ набуд. Ба фақир гуфта буданд, ки:

— То мумкин аст ба манъи ин юруш саъй намо ва агар ин матлуб сурат нагирифта, азимат қазм шавад, ба мо навишта фиристон!

Он чӣ мумкин ва мақдур буд, саъй кардам, чун тақдир рафтан будааст, аз Тахти Хотун ном ҷой азимат муқаррар гардид. Фақир ба хизмати он кас ин кайфиятро навишта руқъа фиристодам ва дар аввали он руқъа он рубоӣ буд:

Рубоӣ

Гуфтам: фалакам ба ҳар тараф ронандаст.
Саргаштагӣ орандаву гириёнандаст.
Не, не, донанд ҳар он ки донандаст,
К-ӯ низ асири дасти гардонандаст.

Он кас руқъаи ҷавобӣ навишта ба рубоӣ ин навъ ҷавоб илтифот карда буданд:

Рубоӣ

Эзид, ки ба ҳарфи мо қаламронандаст,
Бар мову ту асрори қидам хонандаст,
Бо ӯ дили мо ба он паре монанд аст,
К-аш бод ба пушту рӯй гардонандаст.

Дар навоҳии Шибиргон¹⁴⁵ аз он кас ба фақир ин нома расид:

Рубоӣ

«Хонда ба сарири¹⁴⁶ килки ту давронро,
Дардода салои¹⁴⁷ васл маҳчуронро,
Қонуни шифо навишта ранчуронро,
Биншонда ба оташ дили маҳчуронро!¹⁴⁸»

Чун вуруди руқъаи шариф аз худуди он буқъаи муниф бар мухлисони ҳароратзада чун об ба ташнагон расид, ҳар як аз дидаи рамадрасида¹⁴⁹ ва синаи камадкашида¹⁵⁰ аз қалақи ҳиддат¹⁵¹ марорати¹⁵² фи-роқу изтироб ва шиддати ҳарорати иштиёқ ба мавти-ни улфат ва нишимани зулфи вуслат биёромид.

Байт

Ба роҳат қарин бод он дасту панча.
Ки худро ба-дин макрама¹⁵³ сохт ранча.

Фақир дар ҷавоб ин руқъаро арзадошт карда бу-дам;

Рубоӣ

«Наздик шуд аз давлати дидори ту дур,
К-аз ҳам гусиланд ҷисму ҷони ранчур.
К-ӯ аз ғайбат бирасад ба-дин ҳар ду футур,
То ман шавам аз ҳузури васлат масрур.»

Руқъае, ки назмаш ҷону дили парешонро дар сил-ки нитизом кашид ва насраш гавҳару дурри дидаи ашкафшонро ба рӯи каҳрабофом пошид, дар ин ви-ло¹⁵⁴ ба мухлисони давру даврон аз давлати висол ба маҳчур расид, паи таскини изтироби дилу ҷони ғаман-дӯз бар синааш ниҳодам ва ба чихати ороми гирьяҳои ҷонсӯз болои чашми гирьёнаш ҷо додам. Умедворӣ он ки сӯхтагони фироқро гоҳе ба хамин сиёқ ёд оранд ва дили афрӯхтагони оташи иштиёқро ба навозиши руқъа шод доранд».

Аз хизмати он кас дар навоҳии Андху ин рукъа омада буд;

«Дуое ки бидояти он мазмум маашшавқ вал-изом ва ниҳояти он мамдуд ило явмилқиём вал-айни мафтухатун илал-ичобати минал маликил-аллом ба сурати ниёз нисори бисоти беҳчат ва инбисот мегардад. Ва майлу шааф ба найлу шарафи мулоқот беш аз он аст, ки тасарруфи ашийёт ва ғадавог дар эъмоли адавати қаламу давог адои шаммае аз он тавонад кард. Лоҷарам инони қасду ниёт дар савби он умниёт маътуф дошта, бо ин ду байт масруф мегардад;

Қитъа

Зирак он кас, ки дар харобаи даҳр
Дари ганҷинаҳои роз занад,
Ҷоҳи кӯтоҳ зери пой ниҳад.
Даст дар давлати дароз занад.

Лоязол¹⁵⁵ равзаи уммед баруманд бод ва шоҳи давҳаи¹⁵⁶ саодати ҷовид ба он пайванд».

Фақир дар ҷавобаш ин рукъаро арз кардам;
«Номае, ки аз ҳарфи аввал рӯи ниёз зоҳир карда бошад ва аз дуввум шӯълаи оташи шавқ аз дил бароварда ва аз дуи дигар ғами дил намуда ва аз печи сафҳаи навардаш ҳамон тариқ паймуда ба мавқифи арз расонида, маъруз мегардад, ки дар ин вило, ки рукъаи шариф омад.

Маснавӣ

Бӯсида ба ҷашми худ ниҳодам,
Болои сараш мақом додам.
Ҳам боиси нури ҷашми ман гашт,
Ҳам фарқи сарам зи ҷарх бигзашт.

Қосид, ки ба суҳанҳои забони навохт, ба ирсоли китоби «Муҳаббатнома» ва шароби сандал¹⁵⁷ мушарраф

сохт, ҳар ду ба хизматаш дода шуд ва ўро ба ша-
рафи хизмат фиристода шуд. Умед он ки сирати
меҳнати фироқ аз мутолиаи он тасаввур намоянд ва
дарду ранчи иштиёкро аз шарбати висол муолиҷа фар-
моянд. Зилли олі бар мафорики аҳли иродат лоязоли
бод. Вассалом».

* * *

Подшоҳ ин фақирро барои баъзе хизматҳо батаъ-
чил аз Мурғоб ба Машҳад фиристода буданд. Хукм
ин буд, ки ба шаҳр надаромада гузашта равам. Итти-
фоқо дар маҳалли расидан ба навоҳии шаҳр тавоҷи¹⁵⁸
нишон оварда, ба ҷониби ўрду гардонд. Аз хамин са-
баб ба хизмати он кас мушарраф шудан муяссар на-
гардид.

Он кас ин рукъаро навишта фиристода буданд;

Рубоӣ

Бинмуд абре зи ҷониби дашту бирафт.
Аз ташналабон зи дур бигзашту бирафт.
Баргашт умеди мо чигарсӯхтагон,
Норехта нам, зи роҳ баргашту бирафт.

Ҳарчанд умеди ноумедон ба ҳусул нарасид ва муро-
ди номуродон ба вусул наанҷомид, умед аст, ки ҳар
чи маслиҳати динӣ ва дуньявии ходимони он остон
ба он манут¹⁵⁹ бошад ва саодати суварӣ ва маънавии
мулозимони он давлатхона ба он марбут, бар ваҷҳи
аҳсан ва тариқи акмал муяссар гардид... Вассалом».

Фақир дар ҷавобашон ин рукъаро фиристода бу-
дам;

Рубоӣ

Дил чун алами давлати васлат афрошт,
Ҷон низ ҳаёли худ ба-дон азм гумошт.
Ҳар як чу ба-дин мурод наздик расид,
Гардун ба муроди номуродон нагзошт.

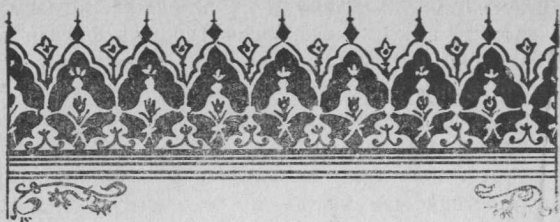
Арзадошт он ки ахтари толеъ агарчи аз матлаи иқбол лемеъ¹⁶⁰, аммо чӣ суд, ки аз гардиши фалаки ҳасуд ба бурчи шараф норасида роцеъ гашт. Ёроне, ки по ба роҳ ниҳода, эҳроми¹⁶¹ давлати мулозимат бастанд ва ба силки давлатмандоне, ки ба мулозимат хастанд, пайвастанд; дидаи махруми бар кафи пояшон молида ба чониби ўрду маовадат намуд. (Золика фазлиллоҳи ютиҳӣ ман яшоъ — ин эҳсони худованд аст, ба шахсе, ки хоҳад, медихад).

Байт

Гарчи хуршед бувад толеи рӯзафзунам,
Нарасонад ба масеҳонафасе гардунам.

Агар хотири анвар ва ҳиммати олий ба-дон гуморанд, ки раъяти ҳумоюн майли шаҳр намоянд ва аркони давлати рӯзафзун ба хамроҳӣ азимат фармоянд, шояд ки ба туфайли азизон ин хори ашкрезон низ ба-дон саодат ва иқбол, яъне ба шарафи давлати висол мушарраф ва мустафид¹⁶² тавонад шуд. Вассалом».

МАҚОЛАИ СЕЮМ

Дар боби он китоб ва рисола-хоест, ки мусаннафоти он кас мебошад ва ин фақир ба таснифи онҳо сабаб ва ба таълифашон боис гардидаам ва ин маънӣ дар аксари кутуб ва рисолил мазкур аст.

Аз он чумла яке «Нафаҳот-ул-унс мин ҳазарот-ул-қудс» мебошад, ки ҳаргиз касе инчунин китоберо на-навиштааст ва имкони навиштан ҳам нест.

Шарҳи он чунин аст: доим дар хаёли фақир ҷавлон мекард, ки ҳазрати муқарраби борӣ Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ... дар зикри асҳоби тариқат ва арбоби ҳақиқат, ки иборат аз машоихи суфия мебошанд, китобе навиштаанд ва онро ба панҷ табақа даровардаанд, ки маҷмуан аз зикри сад нафар иборат гардидааст ва ин китобро «Табақоти машоихи суфия» меноманд.

Пас аз он кас Шайх Фаридаддини Аттор¹⁶³... низ як навъ китобе таълиф намудаанд, ки ба «Тазкират-ул-авлиё» машҳур аст. Ва ҳазрати Шайх Абу-Абдурахмони Суламӣ¹⁶⁴ ҳам дар зикри ин азизон китобе навиштаанд, ки «Табақоти Суламӣ» мегӯянд. Аммо (ин муаллифон) ҳамаи машоихи гузашта ва муосирро зикр накардаанд ва ҳатто худашонро низ дохил нанамудаанд. Ва зикри машоихи изом ва авлиёи киром, ки дар мобайни чорсад-панҷсад сол қабл аз онҳо зухур

кардаанд, низ дар ин кутуб нестанд. Агарчи мақомоти баъзеҳоро чуста, пайдо кардан мумкин шавад ҳам, аммо кам (аст) ва ҳеҷ кас он бузургворонро дар як китоб чамъ наовардааст, ки аз он ба аҳли замон нафъи куллӣ расад ва шояд аз изтиробӣ сайри фалак ва инкилоби ҳаводиси замон ин авроқ нобуд шавад ва ҳайф аст, ки номҳои мубораки ин тоифаи бузургвор ва сифату аҳволи фархундаи эшон, ки мақсуд аз офариниш вучуди шарифи онҳост, аз байн равад.

Оё аз ақобири замон кист, ки ин кори шарифро ба чо оварад, гӯён аз дил мегузаронидам... (ва) ба густохӣ дар дили худ ба ҳазрати маҳдум қарор меодам, аммо часорат карда наметавонистам.

Рӯзе ба ин ҳаёл омадам, ки «ба умр эътимод нест; мабод, ки ин орзуямро ба гӯр бибарам. Бехтар ин ки ба он кас арз кунам». Инак мавқеъ ёфта дар хизмати он кас муддаои мазкурро изҳор намудам. Ҳоли ғарибе рӯй дод, ки дар хотири мубораки он кас низ айнан ҳамин навъ ҳаёл мегузашта, вале ба сабаби баъзе монесаҳо дар тавқиф ва таъвиқ меафтадааст. Чунонки дар феҳристи «Нафаҳот-ул-унс» навиштаанд, ҳар кас агар хонад, баёни ин ҳол бо шарҳаш маълум хоҳад шуд.

Он кас тақриби таълифи ин китобро чунин баён кардаанд:

«Дар таърихи санаи эҳдо ва самонина ва самона миа¹⁶⁵ муҳибби дарвешон ва мӯътақиди эшон, аз ҳамин шуғл сер ва дар фақр далер Амир Низомиддин Алишер..., ки ба тавъ¹⁶⁶ ва ихтиёр аз аъло маротиби чоҳ ва эътибор эъроз намуда ва ба қадами таслим ва ризо сулуки ҳодаи фақру фано иқбол фармуда аз ин фақир мисли он сурате, ки бар дил гузашта буд ва дар хотир мутамаккин¹⁶⁷ гашта, истидъо кард ва доияи¹⁶⁸ қадим сурати таҷдид ёфт ва дағдаған собиқ самти тақвият ва таъкид пазируфт. Лочарам ба сидқи ҳиммат ва хулуси тавият¹⁶⁹ дар иқзои он ният ва ис-

тикзон он умният¹⁷⁰ шурӯъ афтод. Маълум аз собиқи макорими ахлоқ ва маросими ишфоқи¹⁷¹ мутолиаку-нандагон он, ки чун эшонро аз юмни анфоси таибаи авлиёуллоҳ ва файзи арвоҳи муқаддасаи эшон вақт хуш гардад, мутасаддӣ ва боиси ин чамъ ва таълифро, ки ба ҳақати иштимол ва бар нафаҳоти анфоси таибаи машоих, ки аз хуззори қудс расид ва бар машоми муштоқони маҳозир унс варзида, мусаммо ме-гардад бар «Нафаҳот-ул-унс мин ҳазарот-ул-қудс», аз гӯшан хотир фуру нагзоранд ва ба дуои хайр ёд оранд».

Он кас ин илтимосро бо хушнудӣ қабул карданд ва китобҳои оид ба шарҳи ҳоли машоихро чамъ намуда, ба ин қор машғул гардиданд ва ҳар қисматеро, ки менавиштанд, илтифот карда, ба фақир меоданд ва ҳам дар паҳлуяшон нишонда мехонданд.

Дар як фурсати кӯтоҳ китоби «Нафаҳот-ул-унс» ба анҷом расид ва бо саъйи он соҳибдавлат исми ҳамон бузургворон дар саҳифаи олам сабт гардид. Умед аст, чунонки он кас аз хонандагон истидъо кардаанд ба ҳар касе, ки аз зикру манобеи ин азизон вақтхушӣ рух диҳад, мутасаддиро бо дуои хайр ёд кунанд... Ҳар касе, ки ба хондани он китоб тавфиқ ёбад, пас аз хутбаи ин суҳанони зикршуда мулоҳаза хоҳад кард.

Пас аз анҷом ёфтани ин китоби шариф чунин ба хотир расид, ки азизон дар боби мӯъҷизоти ҳазрати рисолат¹⁷²... китобҳо ва рисолаҳо таълиф намудаанд, ба нубуввати¹⁷³ он ҳазрат умматхоро мӯъҷиби издиёд наздик ояд, он қадар истефо воқеъ намешавад, ки табъ хурсанд гардад. Аз аввали офариниш то инқирози он дар аксари аҳволе, ки воқеъ шудааст мешавад, мӯъҷизоти он ҳазрат мавҷуд аст. Муаллифон бо зикри баъзеҳо мухтасар кардаанд.

Рӯзе дар хизмати он кас ҳамин гуна суҳан ба миён омад. Фақир ин таманноро зоҳир кардам:

— Бағоят мавриди инбисоти сухан аст ва ҳамон навъе, ки ҳақ аст, кас наметавонад адо кунад, замири шарифатон чӣ хаёле парварданист, ки аз ин шоистатар бошад, ва қалами дурборатон чӣ нуқтае ба таҳрир оварданист, ки аз ин боистатар бошад?

Иттифоқо аз хаёли он кас ҳам ҳамин чиз мегузаштааст. Гуфтанд:

— Дар хаёли мо ҳам чунин муддао мавҷуд буд, акнун ки ту муҳаррик шудӣ, он хаёл тоза гардид, иншооллоҳ таоло ба он машғул мешавем.

Ин фақир хушҳол шуда аз мулозимати он кас ба ромадам. Он кас худи ҳамон рӯз ба ҷамъи китобҳои муносиби ин амр машғул шудаанд ва ба таҳрири китоби «Шавоҳид-ун-нубувват ли тақвияти яқини аҳл-ил-футувват» шурӯъ намудаанд. Вақте ки ман дафъаи дигар ба хизмати он кас мушарраф шудам, (инро) зоҳир карданд. Фақир хушҳол шуда, ҳар рӯз хабар мегирифтам. Дар як фурсати кӯтоҳ ба анҷомаш муваффақ шуданд. Ва дар феҳристи китоб ин фақирро аз рӯи илтифот ин тавр мазкур кардаанд:

«Чун мушоҳадаи оёт ва мӯъҷизот ба истимои он удул¹⁷⁴ ва сиқот¹⁷⁵, чунонки донистӣ, баъзе дигар мӯҷиби зиёдатии иқон¹⁷⁶ ва изъон¹⁷⁷ мегардад. Лочарам уламои дин ва мутанаввиёни осори саидулмурсални... дар зикри шавоҳидуннубувва ва далолати рисолати вай кутуб сохтаанд ва дар баёни ҷудо аз соири аҳвол ва осор мусаннафот пардохтаанд.

Чун ба мутолиаи баъзе аз онҳо мушарраф шуд, мутобаат дар худ бозъёфта, хост, ки аз он фоида соир мусулмонон мунтафеъ¹⁷⁸ шаванд, ба таҳсис азизоне, ки ин фақирро нисбат ба эшон сидку муҳаббате ва хулуси ақидате ҳаст, бештар аз ин, ки истидъои ҷамъи китоби «Нафаҳот-ул-унс мин ҳазарот-ул-қудс», ки дар баёни сирри аҳволи суфия аст, қарда буданд. Лочарам он чӣ дар он китоб пароканда буд, тасхилан лимаун-

натихӣ дар як чой чамъ карда шуда, тафҳиман лифодатиҳӣ ба иборати форсӣ эрод афтод, мултафитан ли ихтисори ҳазфи тариқи мухталифа асотида мутанаввеа карда ва чун камол мутобеонро ба воситаи мутобеат ҳосил мешавад ва мушоҳидаи камол мутанавъист ва каромоту фазилате, ки аз уммат зохир мегардад, аз қабилӣ мӯъҷизоти пайғамбари эшон аст, зикри баъзе аҳволу осор ва олу асҳоби он ҳазрат ва тобеини табақаи суфия, ки дар баёни эшон, чунончи гузашт, ба он манзум гардонида омад, чун нубуввати он ҳазрат ба воситаи тавотири¹⁷⁹ мутанаввеаи мӯъҷиза ба ҷое расидааст, ки ҳеҷ саодатмандеро дар он дағдаған иштибоҳ намондааст. Чун қоидаи азиме тақвияти яқини роҳнавардони тариқат ва ҷавонмардони аҳли ҳақиқат тавонад буд, агар онро ба «Шавоҳид-ун-нубувват ли тақвияти яқини аҳл-ил-футувват» тасмия кунанд, дур наменамояд.

Ва дар «Баҳористон»¹⁸⁰ дар зайли исмҳои аҳли назм ин навъ зикр кардаанд:

«Соҳибдавлате, ки замони мо бо вучуди ӯ мушарраф аст, ҳарчанд пояи қадри вай назар ба маротиби ҷоҳу хашмат ва қурби подшоҳи соҳибшавкат фӣ мобайн ба маноқибаи маънавӣ аз фазлу адаб ва фазоили мавҳиб¹⁸¹ ва муктасаб¹⁸² баландтар аст, ки вайро ба шеър таъриф кунанд ва ба ҷавдати¹⁸³ назм тавсиф намоянд. Аммо чун хотири шарифаш ба воситаи касби фазилат ва тавозӯъ ва касри нафс ба он фуруд омадааст, ки худро дар силки ин тоифа мунҳарит¹⁸⁴ гардонидааст, дигаронро ҳиҷоби таҳошӣ¹⁸⁵ аз он маънӣ, ки вайро аз табақаи эшон доранд ва зумраи эшон шуморанд. Аммо инсоф он аст, ки ҳар ҷое ки номи ин тоифа бошад, вай сар бошад ва ҳар гоҳ номи ин табақа нависанд, вай сардафтар бошад.

Чунончи, ин муаммо ба исми шарифаш маънӣ аз ин маънист:

Алишер ул-афозил сирту даҳран
Ва ахрадатил фазоила билфавосити
Ва ба исмика кағису аҳл ал-фазли таро,
Казо суратиҳи фавқ ал-афзоилӣ.

Ва чун гавҳари номаш бузургтар аз он аст, ки ҳар маҳал аз назм садафи он тавонад шуд ва ҳар мақом аз шеър шарафи он тавонад ёфт. Таҳаллуси ашъораш ба он чӣ аз ин муаммон дигар мафҳум мегардад, номзад гашта:

Муаммо

Кунҳи номаш дар таҳаллусҳо наёбад ҳеҷ кас,
Бар лаби ёбандагон аз вай навое дону бас.

Агарчи вайро ба ҳасби қуввати табиат ва вусъати қобилият ҳар ду навъ шеър — туркӣ ва форсӣ муяссар аст, аммо майли табъи вай ба туркӣ аз форсӣ бештар аст ва ғазалиёт ба он забон аз даҳ ҳазор зиёда хоҳад буд ва маснавиёте, ки дар муқобилаи «Хамса»-и Шайх Низомӣ вуқӯъ ёфта ба сӣ ҳазор наздик ва ҳамоно ки ба он забон пеш аз вай касе шеър нагуфтааст ва гавҳари назм насуфтааст ва аз ҷумлаи ашъори форсии вай қасидаест, ки дар ҷавоби қасидаи Хисрави Дехлавӣ, ки мусаммот ба «Даръён аброр», воқеъ шуда ва муштамил бар бисёре аз маонии дақиқа ва ҳаёлотии латифа. Матлааш ин аст:

Оташин лаъле, ки тоҷи хусравноро зевар аст,
Аҳгаре баҳри ҳаёли хом пухтан дар сар аст.

Ва ин рубоист, ки дар таҳнияти қудуми баъзе ояндагон аз сафари Ҳичоз¹⁸⁶ дар руқъа навишта буд:

Рубоӣ

Инсоф бидех, эй фалаки минофом!
То з-ин ду кадомӣ хубтар кард хиром:
Хуршеди ҷаҳонтоби ту аз матлаи субҳ,
Ё моҳи ҷаҳонгарди ман аз ҷониби Шом?

Ва ин рубоии дигар дар рукъаи дигар:

Рубоӣ

Ин нома на нома, дофеи дарди ман аст,
Ороми даруни ранҷпарварди ман аст.
Таскини дили гарму дами сарди ман аст.
Яъне хабар аз моҳи чаҳонгарди ман аст.

Ва ин рубоии дигар ба таҷдид дар рукъаи дигар:

Рубоӣ

Гар дар ҳазарам,¹⁸⁷ ба гуфтугӯят бошам,
В-ар дар сафарам, ба ҷустуҷӯят бошам.
Дар вақти хузур рӯбарӯят бошам,
Дар ғайбати рӯй дил ба сӯят бошам.

* * *

Ин фақир дар «Маҷолис-ун-нафоис»¹⁸⁸ ном китоб,
ки дар зикри ҳали назми замони султони соҳибқирон
навиштаам, дар аввали маҷлиси сеюм васфи маноқиби¹⁸⁹
он касро чунин нигоштаам:

«Офтобе, ки бо раъйи оламорияш ба ин замона иф-
тихор ва ба аҳли замона шарафи беинтиҳо муяссар
аст, ва даръее, ки бо табъи гуҳарзояш ҷайби ин дав-
рон аз гуҳар ва бағалу домони аҳли даврон аз ҷа-
вохир пур гардидааст, ҳазрати маҳдуми шайхулисломӣ
Мавлоно Нуриддин Абдурахмони Ҷомӣ... мебошанд, ки
то чаҳон ҳаст натоиҷи хотири маъруфашон аз аҳли
чаҳон, ва то сипеҳр гардон аст фавоиди дили кушо-
дашон аз ҳалоиқи даврон кам мабод.

Чун раъс ва ранси ҷамоати дар ин мухтасар маз-
кур он зоти нафисанд, ва пешвою муқтадои¹⁹⁰ гурӯҳи
дар ин рисола мастур он гавҳари яктоянд, дар ин ав-
рок аз навиштани исми муборакашон гузир ва навиш-
та нашуданаш дилпазир намебуд, чуръат шуд. Назми
латифи он кас чунон зиёд аст, ки барои ҳочат фақат
баъзеро метавон зикр кард, ва чунон машхур аст, ки

аз рӯи эҳтиёҷ фақат чандеро мешавад сабт намуд.
Ҳатто номи китобхояшон дарҷ шавад, ба ин авроқ на-
меғунҷад ва агар дуррҳои мусаннафоташон зикр гар-
дад, баҳри гардун ба туғён меояд. Лочарам чун ин
маънӣ маълум аст, бо дуо хатм карда шуд.

Рубоӣ

Ё раб, бу маонӣ дуррининг уммонӣ,
Бу донишу фазл гавҳарининг конӣ,
Ким айладинг онӣ олам аҳли қонӣ,
Олам элига бу қонни тут арзонӣ».

* * *

Вақте ки он кас «Арбаин ҳадис»-ро ба назми
форсӣ тарчима намуданд, аз рӯи одати аҳдшуда пеш-
тар аз дигар асҳоб, илтифот карда, мусаввадаашро ба
фақир доданд. Чун ба мутолиа машғул шудам, аз ал-
фозаш шукуфаҳои ҳадонки номутаноҳӣ¹⁹¹ ба назар ҷил-
ва намуд ва аз маънояш анвори ҳақоқиқи илоҳӣ зоҳир
шуд.

Дар дил орзӯи ба забони туркӣ тарчима кардани
ҳамин «Арбаин» пайдо гардид. Пас аз он ки ба ша-
рафи руҳсат мушарраф шудам, худи ҳамон рӯз он ча-
воҳири самин ба риштаи назм даромад ва он гуҳар-
хо ба гӯши он кас расид. Аз рӯи шафқат дуои хайр
карданд ва таҳсин намуданд. Байти аввали хутбааш
ин аст:

Ҳамд ангаким каломи хайрмаол
Қилди элга расулидин ирсол.

Номи он кас чунин манзум шудааст:

Маснавӣ

Ул сафо аҳли покфарҷомӣ,
Пок фарҷом покфар Ҷомӣ.
Ул яқин сори дастгир манга,
Қиблаву устоду пир манга.

Дар ин байти охир изҳори шогирдӣ ва нисбати иродат ҳам ифода ёфтааст».

* * *

Он вақтҳо, ки фақир дар хизмати он кас истилоҳи алфозу иборот ва рамузу ишороти суфияро меомӯхтам, орзуи «Ламаот»-и ҳазрати қутбуссолиқин шайх Фаҳриддини Ироқӣ...¹⁹² дар хаёлам бисёр ҷавлон мезад. Рӯзе ин маъниро изҳор намудам. Он кас гуфтанд, ки:

— Китоб ва рисолаҳои машоихи тариқатро кам мутолиа кардаӣ. Аммо чун ҳавасат ин аст, бошад.

Сипас ба сабақ гуфтани он китоб барои фақир шуруъ карданд. Ҳар рӯз сари ҳар сабақ хушҳол шуда, таърифам мекарданд.

Пас аз якчанд машғулият сухан мушкилтар шуда ва он кас ба шарҳ эҳтиёҷ пайдо намуда, шарҳи шайх Ёралӣ ва боз баъзе шарҳхоро ба пеши назари муборакшон гузошта сабақ гуфтанд. Вале ба бисёр мавзӯҳо ва шарҳҳо таъна кардан гирифтанд.

— Ҳамоне ба маънои ин ва ё он калима дуруст сарфаҳм нарафта шарҳ додааст,— мегуфтанд.

Бинобар ин вақте ки ин навъ сухан такрор шудан гирифт, арз кардам:

— Фақире агар аз чунин китоби нафис ва мушкил баҳра бурданӣ шаваду шарҳҳо ин тариқа бошанд, оё чӣ чора бояд кард? Магар ҳам ҳазрати Маҳдумӣ аз рӯи шафқат ба толибон ин мушкилро осон карда диханд.

Ин буд, ки он кас «Ашъат-ул-ламаот»-ро бунёд карданд. Маълум нест, ки дар байни ин гуна китоб ва рисолаҳо ҳаргиз чунин як шарҳ ба қалам омада бошад... Дар вақти навиштани ин шарҳ «Фусус» ва «Футухот» ва «Нусус» ва «Фуқук» ва китобҳои умдаи аксар қавмҳо дар пеши назари муборакшон меомад, агарчи ба ҳеч яке аз онҳо эҳтиёҷ надоштанд.

Фақир ба василаи ҳамин шарҳ дар назди он кас

«Ламаот»-ро ба поён расонидам. Ҳар касе, ки он китобро хонад, аз суханони дар ин варақ навиштаи фақир нишонае метавонад пайдо кунад. Ба ин давлат кам кас аз абнои замон мушарраф мешавад.

* * *

Рӯзе фикри муаммо фақирро ба ин водӣ андохт. Устои фан мавлоно Шарафиддин Алии Яздӣ¹⁹³ ин фанро тадвин намуда, номи аҳли онро баланд гардонид. То ин замон ҳам китоб ва рисолаҳо навиштаанд ва ин фан зебу зинати ғарибе ёфта, турфа қоидаву истилохот пайдо шудааст. Аммо истилохотро бо тартиб адо намекунанд. Масалан, дар аввали қавоид ҳангоми баён қардани қоидаи интиқод ба тариқи мисол муаммо овардаанд. Агарчи интиқоди муаддӣ¹⁹⁴ шудааст, аммо таркиб ё таҳлил ё ғайра, ки мубтадӣ¹⁹⁵ ба онҳо ханӯз вуқуф надорад, дар мисоли ин муаммо мундариҷ аст. Шарт ин буд, ки дар муаммон овардашуда ғайр аз ҳамин қоида (чизе) мазкур нагардад. Лекин пас аз он ки ба ин қоида вуқуф ҳосил шуд, дар мавриди адои қоидаи дигар, агар қоидаи мазкур боз мегузашт, боқе набуд.

Фақир дар чунин ҳаёл будам, ки ҳазрати маҳдум ташриф оварданд. Фақир бо хушҳолӣ истиқбол намудам. Он кас таскин ёфта гуфтанд, ки:

— Дар андомат инбисоте зоҳир аст, чӣ ҳол дорӣ? Гуфтам, ки:

— Мақдами шарифи ҳазрати маҳдум мӯҷиби инбисот аст. Аммо ин навъ ҳаэле ҳам доштам,— гӯён, мақолоти гузаштаре арз кардам.

Он кас бениҳоят хушҳол шуда, таҳсин намуданд ва гуфтанд:

— Ҳаққу шарташ ин аст, ки ту ҳаёл кардаӣ.

Вақте ки он касро чунин хушҳол дидам, гуфтам, ки:

— Агар химмат пазиранд, бо ҳамин дастур дар қондан ин фан мухтасаре нависам.

Он кас гуфтанд:

— Ту ин ташвишро накаш, мо менависем.

Дар худи ҳамон ду-се рӯз манзуми мухтасареро ба зевари табъ оростанд. Азбаски ба ихтисор бисъёр кӯшидаанд, хеле дақиқ ва тор воқеъ шудааст, ба андозае ки ба мубтадӣ бо андак идрок даст намедихад. Фақир боз истидъо намудам, ки:

— Агар амр шавад, аз ин ҳам осонтар кардан мумкин аст.

Ва пас аз маъмур шудан мухтасареро мавсум ба «Муфрадот» навиштам ва ба хизмати он кас расонидам. Нашъаи қабул беш аз ин нахоҳад шуд, ки бо вучуди ин қадар рисолаҳои дар миён буда махдумзодаро ба хондани ин мухтасар ишорат карданд ва ӯ ба ин восита ба фанни муаммо вуқуф пайдо намуд.

* * *

Он кас дар «Ҳафт авранг», ки ҳар лафзаш ба ҳафт иқлим сармоя ва ҳар ҳарфаш ба ҳафт кавкаб пироя аст, (маснави) «Сабҳат-ул-аброр»-ро ихтироъ карданд, ки (касе) дар ин баҳр на маснави гуфтааст ва на бо ин зобита¹⁹⁶ ва адо китоби манзуме тартиб додааст. Дар «хатми китоб ва хотимаи хитоб» он маъшуқаи зебо ва махдураи оламоро чилва дода, таманнои қабули хотир ва истидъои назари қабул намуданд ва дар ин байт мазкур аст, ки:

Маснави

Ё раб, ин ғайрати хурулинро,¹⁹⁷
Шоҳиди равзаи иллийнро,¹⁹⁸
Аз дилу дидаи ҳар дидаваре
Бахш тавфиқи қабули назаре!
Хоса он дар равиши фазл далер,
З-он далериш шуда ном ду шер:
Он яке аз раҳи дин шери худой,
В-ин дигар панча ба ҳар сайдкушой.

Ин бесомони камбизоат ва ин нотавони бенстилоат дар муқобилаи ин алфоз чӣ метавонист бигӯяд. Аммо ба расми тӯхфаи фақирӣ ҳақир дар дафтари аввали «Хамса» дар «Ҳайрат-ул-аброр» дар васфи он кас достоне ниёзмандӣ кардаам, ки ин абъёт аз ҳамон дост:

Маснави

Улки букун кутби тариқат дур ул
Кошифи асрори ҳақиқат дур ул.
Кӯкси ҳақоқиқ дури ганчинасӣ,
Кӯнгли маоний юзи ойинасӣ.
Олӣ анга етти фалақдин маҳал,
Етти фалақ мушкили олдида ҳал.
Мадрасаи қудс анинг масканӣ,
Хонақаҳи унс анинг маъманӣ.
Цилвагаҳӣ гулшани ҷарҳи барин,
Обхурӣ чашмаи айнуляқин.
Назми биноси чиқиб андоқ баланд,
Қим анга гардун сола олмас каманд.
Анда шаётин ҷинсиға йӯқ сабот,
Баски уруб хайли малонк қанот.

Ин достон аз шаст байт иборат буда, кайфияти дар маҷлиси он кас гузаштани сухани хамсатайн ва шарҳи «Тӯхфат-ул-аброр»-ро бунӯд намуда, ба он тақриб тамом кардан ва қабл аз дигарон ба фақир нишон доданашон ва тақриби «Ҳайрат-ул-аброр»-ро ба риштан назм кашидани фақир дар ин достон мазкур гардидааст.

Дар китоби «Ҳафт авранг», дар поёни достони «Юсуф ва Зулайхо», ки ба «Ошиқу Маъшук» мавсум аст ва он китоб ба назари хусни Юсуф ва ишқи Зулайхо маълум, дар зайли дуои подшоҳ ин навъ банданавозӣ кардаанд, ки:

Маснави

Муборак бар шаҳу аркони давлат,
Ғазанфарҳайбатони шерсавлат.
Ба таҳсис он ҷавонмарде, к-аш аз дер
Насаб чун ном бошад шер бар шер.
Зи бас дар шеваи мардӣ далер аст,

Зи мардони ҷаҳон номаш ду шер аст:
 Яке — дар аз дижи даврон кананда,
 Яке — сарпанча бо гӯрон зананда.
 Ба расми таъмия¹⁹⁹ з-он бурдамаш ном,
 Ки монад дур аз он андешаи ом.
 Вагарна кай тавон з-он фаҳми даррок
 Ба сад ҳуққа нухуфт ин гавҳари пок?
 Кунад дар шеър табъаш мӯшикофӣ
 Ва з-он мӯ нӯги қилкаш шеърбофӣ.
 Ниҳад з-ин шеъри мушкин доми дилҳо,
 Дихад з-ин шеъри ширин коми дилҳо.
 Дили ушшоқ аз он як монда дар банд.
 Лаби хубон в-аз ин як дар шакарханд
 Ба зикраш хатм шуд ин равшан анфос,
 Ба сони нури мунзал хатми барнос²⁰⁰.
 Бале, дар боргоҳи одамият
 Ҷуз ӯ кам ёфт роҳи маҳрамият.
 Ҳамеша то атои даври олам
 Кунад табъи лаимон шоду хуррам,
 Чунон дил бо худои оламаш бод,
 Ки н-ояд аз атои оламаш ёд!
 Суханро аз дуо додӣ тамомӣ,
 Ба омурзиш забон бикшой, Ҷомӣ!

Дар «Хамса»-и фақир «Фарҳод ва Ширин» дар баҳри ин маснавӣ воқеъ шуда ва дар мадҳи он кас турфа достоне гузориш ёфтааст. Агар ҳамаи он дар ин мухтасар сабт гардад, боиси дароз кашидани риштаи сухан хоҳад шуд. Аммо аз (овардани) якчанд байт гурез нест. Дар ситоиши сухан чанд сухане гуфта, маддоҳин ҳазрати шайх Низомӣ ва Мир Хисравро карда, ба ин тақриб ба мадҳи он кас гузашта, ин наво адо ёфтааст:

Маснавӣ

Кел, эй соқӣ, ки тушмиш ҷонима ҷӯш,
 Кетур бу иккӣ ёди бирла бир қӯш.
 Тутой Ҷомӣ ман мадҳин саранҷом,
 Улар ишқида нӯш айлаб ики чом.
 Ики пил ўлса Хисрав ё Низомӣ,
 Эрур юз пил чоқлиқ пили Ҷомӣ.
 Муҳаббат ҷомӣ дурдошони улдур,

Ҳамона Зиндапили Чомӣ²⁰¹ улдур.
 Кӯруб сармаст чоми сармаст они,
 Демишлар Зинда пили ҳазрат они.
 Чу ул май дурдидин бўлмиш хуруши,
 Сафо аҳлидур онинг дурднӯшӣ.
 Маи таҳқиқ этар ҳолатда ошом,
 Чекиб лочуръа гар гардун бўлуб чом,
 Бӯлиб зоҳир фано тимсоли андин
 Тутуб оламини олам холӣ андин.
 Фано ул навъ этиб нафъи вучудӣ,
 Ки ер топиб набуд ўрниға будӣ.
 Бӯлуб андоқ фано даштида маъдум,
 Ки сайри шоҳроҳӣ хатти мавҳум.
 Бу хатқа нуктаким мавҷуд эмасдур,
 Хирад олинда чуз нобуд эмасдур.
 Фано мулкида қисми ўйла фонӣ.
 Ки фаҳм айлаб саводи аъзам онӣ.
 Чаҳонни ким қила олғай таваҳҳум,
 Ки бўлғай нуктаи мавҳум аро гум.
 Ўзин худ бир чаҳони бегарон бил.
 Камолотин ўзидек бир чаҳон бил.
 Чаҳон иҷра чаҳонким топтӣ шўҳрат,
 Солиб икки чаҳон хайлиға ҳайрат.
 Чаҳон йўк, олами кубро де онӣ,
 Чаҳонда максоди ақсо де онӣ.
 Неким бу олами суғрода мавҷуд,
 Барӣ ул олами куброда мавҷуд.

Ин дoston тавилуззайл²⁰² аст. Ҳамин кадар абъёт ба истишход оварда шуд.

Он кас дар китоби «Лайли ва Маҷнун» дар сарсухани дoston «Зикри баъзе берунрафтагон аз доираи моҳу сол ва дуои баъзе марказнишинони нуктаи хол» бо рамуз ва ишорат таҳаллусро зикр карда, ин фақирро бо ёриашон баҳраманд ва бо муҳаббаташон арчманд намудаанд. Чунончи:

Маснави

Соқӣ, бидеҳ он маи куҳансол,
 Ёқути музобу²⁰³ лаъли сайёл²⁰⁴.
 Он май, ки чу дўстон бинӯшанд,
 Бо ҳам ба вафову меҳр кӯшанд.
 Ором шавад рамидагонро,

Пайванд диҳад буридагонро.
Ёре, ки кунад ба ёр пайванд,
Нахли амалаш шавад баруманд.
Ёр аст калиди ганчи уммед,
Ёр аст навиди айши ҷовид.
Мақсуди вучуд кист, ҷуз ёр?
З-ин савдо суд чист, ҷуз ёр?
То хотимати вучуд аз оғоз
Мурге накунад чу ёр парвоз.
Хоса ки ба боғи ошноӣ,
Бар шохи вафо бувад Навоӣ.
Яъне ки навои лутф созад,
Дилҳон шикастагон навозад.
Қоре набувад ба ҷои ин қор.
Ерони ҷаҳон фидои ин ёр!

Фақир ҳам дар дафтари аввали «Хамса» дар мадҳи он кас достоне ороостаам, ки ин абъёт аз он аст:

Маснавӣ

Сӯз гулшанининг шукуфта вардӣ,
Илм оятининг варақнавардӣ.
Қадриға ул авҷ узра поя,
Қим меҳр тутуб тубида соя.
Наълайнидин айлабон малак ҳал,
Суртарға судоъ бўлса сандал.
Ҳамдинки асоси бошида тоб,
Тортарға икки ҷаҳон қуллоб.
Нӯгида синон айлагач кин.
Кӯр айлаб дев ила шаётин.
Юз дона ки сабҳаси аро қайд,
Минг файз қушини айлабон сайд.
Ул ёр, ки сабҳаси белига,
Бил ҳабли матин ҷаҳон элига.
Ибриқи вузуси баҳри гардун,
Ҳар қатра ки томса дурри макнун.
Тӯла анга файз новадонӣ,
Андин оқиб оби зиндагонӣ.
Қаъби ёри давран иродат,
Давр аҳлиға ҳалқам саодат.

Он кас дар «Хирадномаи Искандарӣ», ки ҳафтумин дафтари «Ҳафт авранг» аст, достони хатми китобро гуфта, хотимаи суҳанро ба ин ҷо расонидаанд:

Маснавӣ

Биё, Чомӣ, эй умрҳо бурда ранҷ,
Зи хотир бурун дода он панҷ ганҷ.
Шуд ин панҷат он панҷаи зӯрьёб,
К-аз ӯ дасти дарьёкафон дида тоб.
Ачаб аждаҳоест килки дусар,
Ки резад бурун ганҷҳои гуҳар!
Кунад аждаҳо бар дари ганҷ чой,
Вале кам бувад аждаҳо ганҷзой.
Шуд он аждаҳо ганҷ дар мушти ту,
Бар ӯ ҳалқа зад мори ангушти ту.
Чӣ гавҳарфишонанд ин ганҷу мор,
Ки шуд пургуҳар домани рӯзгор!
Вале бинам аз килки ҳар ганҷсанҷ.
Пур аз панҷганҷ ин сарои сипанҷ.
Ба он панҷҳо кай расад панҷи ту?!
Ки як ганҷашон беҳ зи сад ганҷи ту.
Ба таҳсис панҷе, ки сарпанҷа зад,
Ба Шере, ки сарпанҷа аз Ганҷа зад.
Ба туркизабон нақше омад ачаб,
Ки қодудамонро бувад мӯҳри лаб.
Зи чарх офаринҳо бар он килк бод,
Ки ин нақши матбуъ аз он килк зод!
Бибахшид бар форсӣ гавҳар он,
Ба лафзи дарӣ дурри назмоварон,
Ки гар будӣ ин ҳам ба лафзи дарӣ,
Намондӣ маҷоли сухангустарӣ.
Ба мизони он назми мӯъҷизнизом,
Низомӣ кӣ будию Хисрав кадом?
Чу ӯ бар забони дигар нуқта ронд,
Хирадро ба тамйизашон раҳ намонд.
Зиҳӣ табъи ту, устои сухан,
Зи мифтоҳи килкат кушодӣ сухан.
Суханро, ки аз равнақ афтода буд,
Ба кунчи ҳавон раҳт бинҳода буд,
Ту додӣ дигар бора ин обрӯй,
Кашидӣ ба қавлонгаҳӣ гуфтугӯй.
Сафоеб аз нури рои ту шуд,
Ҳамин гуфтаи ман барои ту шуд.
Бар ин нахли назме, ки парвардаам,
Ба хуни дилаш дур баровардаам.
Нашуд боисам чуз сухандоният,
Ба дастури дониш суханроният.
Вагарна ман инро чу оростам,

На эҳсон, на таҳсин зи кас хостам.
Чӣ хезад зи мудҳил, ки эҳсон кунад,
Чӣ ояд зи таҳсин, ки нодон кунад.
Ба лутфи сухан гар сутудам туро,
Ҳади дониши худ намудам туро.
Ки ин молу қон арчи қонпарвар аст.
Қамоли сухан аз ҳама бартар аст.
Равад як сар аз сайри чархи кухан,
Вале то қаҳон ҳаст, монад сухан.
Сухан низ агарчанд донам бақост,
Хамӯшӣ аҷаб дилкашу қонфазост.
Биё, соқиё, қоми дилкаш биёр,
Маи гарму равшан чу оташ биёр!
Ки то лаб бар он қоми дилкаш ниҳем,
Ҳама килку дафтар бар оташ ниҳем.
Биё, мутрибо, тез кун чангро,
Баландӣ деҳ аз захма оҳангро!
Ки то пунба аз гӯши дил баркашем,
Ҳама гӯш гардему дам даркашем.

Фақир ҳам дар аввали ин китоб («Хамса») дар мадҳи он кас (достоне) гуфтаам, ки аз он ҳамин чанд байт ихтисор мешавад:

Маснави

Бир у олдӣ сӯз кишварин якқалам,
Ки қилди қаламни сутуни алам.
Кӯлига олиб найза ўрниға килк,
Сӯз иқлимини сарбасар қилдӣ милк.
Билик авчининг меҳри тобони ул,
Қаю меҳр, сӯз чисмининг қони ул.
Ҳам ул ўтға ким назм шамъин тутуб,
Маонӣ шабистонини ёрутуб.
Чу табъидин оқиб маонӣ суйи.
Қелиб чашмаи зиндағони суйи.
Ҳам ул чашмадин чун су бермак тузуб,
Суханварлик ўлган танин тиргузуб.
Чу истаб тараб табъи озодасӣ,
Қуюб назм қомиға сӯз бодасӣ.
Анинг чуръаси элни маст айлабон.
Демай мастким, майпараст айлабон.
Не қоме ки май чуръасидин нами,
Тарашшӯҳ қилиб, маст улуб олами.
Бу янгилғ ки қоми маонӣ тўлуб,

Малак хайлиға дўстгонӣ тўлуб.
Бўлуб чун анинг чомидин чуръачаш,
Бўлуб чарх сўфийлари чуръакаш,
Ки машъуф ўлуб чоми мастонаға,
Гарав айлабон хирқа майхонаға.
Янги ойни чом ҳилолӣ қилиб,
Нечаким тўла бўса холӣ қилиб.
Чонохайн ўлуб сукрдин хокрўб,
Гаҳе дастафшон, гаҳе пойкўб.
Бу навъ ўлсалар арши аъзам элӣ,
Не бўлгай, хаёла айла олам элӣ?

Ин дoston ҳам аз панҷох-шаст байт иборат аст ва азбаски дарҷ намудани тамоми он боиси дароз кашидани риштаи сухан мегардад, бо хамин қаноат қардашуд.

* * *

Ин фақир ҳамон сола, ки он қас нақл қарданд, аз зиёрати Имом Алӣ Мусо ар-Ризо омадам. Аз рӯи одат аввал ба хизмати он қас фуromaдам. Он қас девони сеюми худро тартиб дода будаанд. Девони бо хатм мубораки худ навишташонро ба фақир иноят фармуданд. Ман илтимос қарда гуфтам, ки:

— Ба чуз Мир Хисрав аз ахли назм шунида нашудааст, ки девони мутааддид тартиб дода бошанд. Аммо онҳое, ки девонҳои мутааддид тартиб додаанд, ба ҳар яки онҳо номи муносибе гузоштаанд. Шумо ҳам ба ин девонҳо номи муносибе гузоред.

Он қас қабул қарданд.

Баъд аз ду рӯз ба хизматашон рафтам. Аз бағалашон чузве бароварда ба фақир доданд, ба ҳар қадом исме гузошта ва ба ин қор боисшударо низ ёд қарда буданд, ки холо дар қуллийет ва ибтидои девонҳояшон сабт шудааст. Дар он феҳрист пас аз ҳамду наът навиштаанд:

«Намуда меояд, ки чун ин қамина ба ҳасби фитрати аслӣ ва қобилияти қибиллӣ ҳадафи сихоми ху-

чистафарчоми сафваткалом²⁰⁵ афтода буд ва садафи
чавохири исми бузургвор сифати мутакаллим омад ва
харгиз натавонист, ки авкоти худро билкуллия аз иб-
дои назмӣ ё ихтирои насрӣ фориг ёбад ва холӣ гар-
донад. Лочарам аз таволии аъвом ва шуҳур ва тамо-
дми аъсор ва духур рисоил ва қутуби мутааддида аз
маншурот, ва дафотири мутанаввиа аз маснавиёт ва
давонини мутафаррика аз қасоид ва ғазалиёт чамъ
омада буд. Дар ин вило, ки аз таърихи хичрати ну-
бувват то такмили миата тосна се сол пеш боқӣ на-
мондааст, муҳиб ва мӯътакиди дарвешон, балки маҳбуъ
ва мусаддиқи эшон

Байт

Он тофта вай бар дили ӯ зуд надир,
Рози фардо чӣ қои вай, балки барир.

Низомуддавлат ваддин Амир Алишер... ҳиммати шариф
бар он овардааст, ки давонини қасоид ва ғазалиётро,
ки адади он ба се расидааст, дар як чилд фароҳам
оварад ва чун се мағзи тоза дар як пӯст бипарварад
ва аз ин фақир истидъои он кард, ки ҳар як ба исми
хос самти ихтисос гирад ва аз васмати ибҳом²⁰⁶ ва иш-
тирок сурати истихлос пазирад. Лочарам ба мулоҳизаи
авкоти вуқӯашон девони аввалро, ки дар овони чаво-
нӣ ва авоили замони амонӣ ба вуқӯъ пайваста, ба
«Фотихат-уш-шубоб» иттисом мебояд; ва девони сониро,
ки дар авосити уқуди айёми зиндагонӣ интизом ёфта,
ба «Воситат-ул-акд» номзад мешавад; ва девони со-
лисро, ки дар авохири ҳаёт оғози тартиби он шуда-
аст, ба «Хотимат-ул-ҳаёт» мавсум мегардад.

Умедворӣ ба карами хазрати борӣ азза шаънаҳу
восиқ аст, ки номи хамаи азизон ба саволехи аъмол
ва латоифи аквол ба сафаҳоти рӯзгор бимонда, онро
воситаи дуои хайр ва василаи саодат ва охират гар-
донад.

Рубой

Ҳаргиз накунад ин фалаки пуршутулум²⁰⁷
Номи онро аз номаи ҳастӣ гум.
Зеро ки бақои ин пас аз марги нахуст
Гӯянд ҳакимон, ки ҳаётест дувум».

Вақте ки дар хизмати он кас ин фехристро хондам,
ба ин фақир ҳам амр карданд, ки:

— Чун назми ту ҳам дар алфози туркӣ мутааддид
шудааст, ту низ ҳар якеро бо исме аз якдигар мумтоз
кун ва ҳар кадомро бо лақабе ҷилвасоз намо!

Итоати амри он кас вочиб буд. Фақир ҳам ба девони аввал, ки дар туфулият назми рангинро ғаробатест, «Ғароиб-ус-сиғар» ном ниҳодам; ба девони дуюм, ки нодираи маонӣ дар айёми шабоб ба силки назм даромадааст, «Наводир-уш-шабоб» лақаб додам; ва девони сеюм, нуқоти бадеъ, ки дар авосити умр воқеъ гардидааст, ба «Бадоеъ-ул-васат» мавсум шуд; ва девони чаҳорум, ки фавоиди синни шайхухат аст, ба «Фавоид-ул-кибар» иттисом ёфт. Умед ин аст, ки ба хотири сағиру кабир ва шайху шоб дилпазир ва ба дилхошон ногузир гардад.

* * *

Устод Кулмуҳаммад ханӯз дар туфулият машғули омӯхтани мусиқӣ буд. Чун дар зуд омӯхтан ва ороштани иншоҳои хуб шӯҳрат ёфт, ба фақир хоҳишманд шуд, ки илми ин фанро низ бидонам.

Ба мавлоно Алии Шохбука, ки дар ин фан аз устодони бебадали асри худ мебошад, супориш дода шуд, агарчи холо қасрати истеъмоли афъюн аз хульяи ақл махрум намудааст, дар он вақт оид ба ин фан китоби «Асл-ул-васл»-ро тасниф карда буд. Инчунин Мир Муртоз ва Хоҷа Шаҳобиддин Абдуллоҳи Марворид ва мавлоно Биноӣ²⁰⁸ низ дар ин фан рисолаҳо навишта буданд. Аммо чун ҳамаи онҳо изҳори истеъдод наму-

даанд, (аз ин таълифот) зуд бахраманд шудани каси навъёдгир душвор аст.

Аз он чо, ки он кас нисбат ба фақир иноят ва илтифотҳо доштанд, рисолаи «Муסיқӣ ва адвор»-ро таълиф намуданд, ки дар ин фан чунин асари нафъ ва фойдарасонанда мавҷуд нест.

* * *

Дар он вақте ки фақир ба «Даръёи аброр»-и Мир Хисрав дар Марв татаббуъ намуда ва ба номи он кас хатм карда, ба шаҳр фиристодам, чунонки дар боло зикр шуд, дар ин қасида бештар аз бист байт ба тариқу истилоҳи муаммо мақсуд ва муаддӣ гардида буд. Он кас дар муқобалаи он ба тариқи муаммо қасидае гуфта, дар он базе маънихои дақиқ ва таркибҳои ғариб дарҷ намуда, фиристода буданд. Ин аст матлаи он шеър:

Чоҳ дорӣ чоҳилосо дар сар, эй комил, мудом
Чоҳилат хонам на комил, чун туро чоҳ аст ном,

* * *

Боре ин матлаи туркии фақир:

Очмағай эрдинг чамоли оламо, кошки,
Солмағай эрдинг бари оламға ғавго, кошки.

дар миёни мардум шӯҳрат ёфта, дар сӯҳбатҳои ҳазрати подшоҳ низ бисёр мазкур мегардид. Шуюъ ва шӯҳрати он ба чое расид, ки ҳазрати маҳдум ҳам шунида, ба он кас ҳам дағдаға ин ки дар ин баҳр ва қофияву радиф шеър гуфтаанд. Ин доя пайдо шуда, чун ба алфози туркӣ назм илтифот намекарданд, як ғазали форсӣ навиштанд, ки матлааш ин аст:

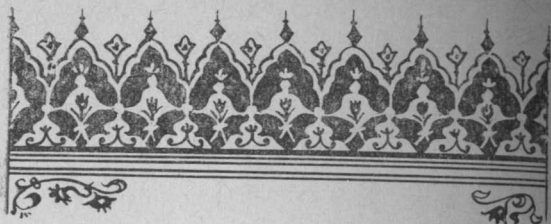
Дидаме дидори он дилдори раъно, кошкӣ,
Дида равшан кардаме аз хоки он по, кошкӣ.

Вақте ки (ин шеърро) навишта ба хизмати подшоҳ фиристоданд, мақбул ва матбӯъ афтада, хазрати подшоҳ ҳукм карданд, ки ба ин ғазали он кас мусаддас бандам. Чун маъмур ва маҳкум будам, ачаб нест, ки маоф ва маъзур бошам. Пас аз мусаддасро гуфтаним, подшоҳ эҳсон ва таҳсинҳо карда, мусавваро ба хизмати он кас фиристоданд ва он кас низ аз рӯи банданавозӣ илтифотҳо намуданд. Матлаашро чуниин баста будам:

Банд

Кардаме дар хоки кӯи дӯст маъво, кошкӣ,
Судаме рухсори худ бер хоки он по, кошкӣ.
Омадӣ берун зи кӯи он сарвболо, кошкӣ,
Бурқаъ афкандӣ зи рӯи оламоро, кошкӣ.
«Дидаме дидори он дилдори раъно, кошкӣ,
Дида равшан кардаме аз хоки он по, кошкӣ».

ХОТИМА

Дар теъдоди он китоб ва рисолаҳое, ки фақир дар хизмати он кас аз рӯи истифода хондаам ва таърихи охири ҳаётшон ва кайфияти он.

Аввал «Рисолаи кофия», ки аз таълифоти он кас буда, дар ин фан чунин рисолаи мухтасари муфидро касе нанавиштааст.

Дигар «Рисолаи дуҷуми муаммо», ки баъдтар аз «Хулият-ул-хулал» навиштаанд.

Дигар «Рисолаи арӯз»-и он кас.

Дигар «Лавоех», ки дар истилохоти машоихи суфия гуфтаанд ва ин гуна рисола аз қалами ҳеҷ роқим ва аз рақами ҳеҷ қалам таҳрир наёфтааст.

Дигар «Лавомеъ», ки партави ҳар ламъаи он ба солиқ дар ҳирмони зулмоти шабистон осори шамъи хидоят, балки анвори машъали иноят мебошад.

Дигар «Шарҳи рубоиёт» низ дар ҳамин истилоҳ аст, ки дар тариқи фано ба азои мосиёо такбир задан аз мутолиаи он муяссар мегардад.

Дигар боз дар ҳамин истилоҳ «Ашиъа» мебошад, ки аз ҷилои барки он ба хирачашмон биной ва аз шаъшаан офтоби он ба тирадилҳо рӯшноӣ мерасад.

Дигар «Нафахот-ул-унс», ки аз равзаи унс ба машоми ҷон насимҳои ошноӣ меорад ва аз гулшани кудс ба димоғи рӯҳ шамимҳои улфат мерасонад.

Дигаре «Шавоҳид-ун-нубувват» муқобала шудааст, ки алфозаш аз анҳори яқин ашқори ҷўйбори имонро сероб месозад ва маонияш аз имтори саҳоби таҳқиқ асмори ашқори иқонро шахди ноб мерасонад.

Дигар аз рисолаҳои асрори машоих «Қудсия»-и ҳазрати Хоҷамуҳаммади Порсо аст, ки дар маҷлисҳои фирдавсонии ҳазрати қутбилавлиё Хоҷа Баҳоуддини Накшбанд... баъзе хулафо ҳақонк ва маонии аз забони мўъҷизбаёни он ҳазрат беруномадаро ҷамъ кардаанд. Ҳазрати Хоҷамуҳаммади мазкур ба вай маонӣ навишта, барои толибон ибҳомҳои онро возеҳ сохтаанд.

Дигар «Ламаот»-и ҳазрати шайхулмашоих Фахрулмиллат ваддин Ироқӣ, ки ҳазрати маҳдум ҳангоми аз он китоб ба фақир сабақ доданашон мегуфтанд, ки:

— Мардуми нодони беандомтавр ва ноҳамворравиш: ин китобро гўё бештар машғули карда дар назди аҳли хавос бадном кардаанд, ки баъзеҳо аз хондан хушдорӣ менамуданд. Ба ин ҷиҳат хубҳои ин китоб аз назарҳои пинҳон мондааст.

Изҳори хушҳолӣ ва сурур мекарданд, ки ин кор боиси шарҳ навиштани он кас гардидааст.

Ҳамин қадар дар таърифи он бас аст.

Дигар рисолаи Хоҷа Убайдуллоҳ, ки бо ишорати падарашон навиштаанд, ки низ дар тариқи фақру фаност. Ин давлат ба кам писаре муяссар шудааст, ки бо амри падар ин тариқа хизмати шоиста карда ва чунин амри писандидаеро бача оварда бошад.

Дигар «Илоҳинома»-и муқарраби ҳазрати бори хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ, ки дар васфи он забони қалам очизу лол ва хомаи қаламзан алкан ва шикастамақол аст.

Дигар «Ҳамса», балки «Ҳафт авранг», ки бештар бо дастури муқобала дар вақти хондани он кас гўш кардаам ва ё барои мадади шунавандагон дар маҷлисашон хондаам.

Дигар боз баъзе рисолаҳои оғусти, ки агарчи бо дастури

сабақ ва ё қонуни муқобала дар хизматашон мутолиа
накардаам, аммо ҷойҳои мушкилашро аз он кас пурси-
да ва таҳқиқ намудаам.

* * *

Агарчи бо амри ҳақ таоло ба изҳори хорики одат
маъмур набуданд ва ҳолатҳои покизаашонро бо та-
риқи «маломатия»²⁰⁹ дар тариқи шоирӣ ва муллоӣ пин-
хон медоштанд. Аммо гоҳо баъзе (ҳолатҳои) ғариб
аз он кас зоҳир мегардид. Аз он ҷумла чанде айнуля-
қин ҳам воқеъ шудааст, ки зикри он лозим доништа
шуд:

Саидам Ироқӣ ном ҷавоне навқари ободон, балки
сари дарбонони Музаффарӣ барлос буд. Аз нодонӣ
ба он кас мунқир шуда, аз ғояти инкор як-як варақи
девони он касро канда, ба оташ партофта сӯзондааст.
Дар давоми се-ҷор рӯз ба як узваш сӯхтанӣ барома-
да ва ҷароҳаташ обият пайдо карда, оқибат мурдааст.

Маҷдаддин Муҳаммад, ки машҳури олам аст, ба
таъриф эҳтиёҷ надорад. Подшоҳ дар вақти ӯро гунаҳ-
кор доништан барои дастгириаш зомин хостааст. Вай
аз он кас (замонат) илтимос кардааст. Ҳамин ки он
кас ваъда додаанд, гурехтааст. Дар як фурсати кӯтоҳ,
дах-понздаҳ рӯз нагузашта, ба даст афтод ва азоб-
ҳои азим кашид, ҷиҳатҳои бӯду набудаширо девонӣ
кардаанд. Сарашро аз шаҳр гирифта, сарсону сар-
гардон шуд ва дар ҳамин оворагиҳо фано гардид.

Дар яке аз рӯзҳои панҷшанбе ҳамроҳи он кас аз
Гозургоҳ баргашта меомадем. Дар шаҳр Маҳмуд Ха-
биб ном девонаи фосиқи абтарӣ буд, ки доим маст ме-
гашт ва ба ҳар каси ростода ташнеъ ва сафоҳатҳо
мекард. Чун ин фақирро дар хизмати он кас дид, ба
он кас аз рӯи девонагии абтар хикоятҳои узромеъ
гуфтан оғоз намуд, ки ин хилофи одати вай буд. Фа-
қир дар таъҷуб мондам, ки девонаро чӣ ба ин водор

кардааст, ки суханони одамиёна ва хушмандона аз ӯ зоҳир мешавад. Баъзе мулозимон асли гапро баён карданд, ки дирӯз девонаи абтарии маст ба он кас дучор шуда, ҳарзаҳои беадабона гуфта, сафоҳатро ба ҳадди охир расонидааст. Имрӯз, ки фақирро дар хизмати он кас дидааст, бо ҳаёли ин ки ногоҳ он кас холи дирӯзаро ба фақир изҳор кунанду фақир девонаи абтарро изо намоям, аз тарс мулоиматӣ мекардааст. Фақир ин гапро шундан ҳамон беихтиёр бар он шудам, ки ба девонаи абтар изо диҳам. Он кас манъ карда, гуфтанд:

— Ӯ худ чазояшро меёбад, ту ҳеҷ чиз нагӯӣ.

Дар ҳамон панҷ-шаш рӯз девонаи абтарро дар бӯзаҳона боз як худаш барин абтар бо шамшер сар бурида, куштааст.

Дар миёнаи толибони илм Нохикӣ ном чавоне буд, ки ӯро зодаи деу шайтон гӯянд, мешуд. Нохамворӣ ва беандомияш хеле бисъёр буд, ба шарҳ додан меарзад.

Аз он ҷумла яке ин аст, ки ба он кас мункир буд ва бисъёр хазъенот мегуфт. Рӯзе толибилмони мадрасани Гавҳаршод-бегим дар як боғ сӯхбат ораста, бағро²¹⁰ мепухтаанд. Баъзеашон дар таърифи он кас муболиғазомез суханҳо гуфтаанд. Нохикӣ аз рӯи инкор хашвҳои бемаънӣ ба забон овардааст. Аҳли иродат девони он касро кушода, дидани шудаанд, ки он ҳазрат дар боби ноҳикӣ чиҳо гуфта бошанд. «Дар сафҳаи аввал ин байт омадааст:

Пур аст гӯши ман аз сабҳаи малак чу Масеҳ,
Кучо мушавваши хотир шавад наҳиқи²¹¹ ҳарам!

Сию панҷ сол пештар аз воқеаи фавташон, ҳамон соле ки Султон Абӯсаид-мирзо дафъаи аввал ба муҳосираи қӯрғони Шохрухия рафт, дар он юруш Хоҷа Дехдор ҳамроҳӣ мекард ва мавлоно Кутбиддини Мухлис мулозимаш буд. Шабе (Хоҷа Дехдор) он касро

дар хоб дидааст, ки ба сӯяш нигариста, «куръон бихон, қуръон бихон» гуфтаанд. Замони он подшоҳ гузашта, тахти салтанат ба султони соҳибкирон Абулғозӣ султон Ҳусайн Баҳодурхон... муқаррар шуд. Пас аз гузаштани ҳафт ё ҳашт сол аз таърихи он воқеа Ҳоча Дехдор бо ин фақир мусоҳиб шуда, он хобро изҳор кард. Фақир соӣ²¹² ва боис шудам, ки қуръонро хонда ҳифз кард ва хуб ҳофизи мучаввид гардид.

Соле, ки он кас вафот карданд, аз он таърих тахминан сию чор сол гузашта буд. Ҳоча Дехдорро барои баъзе муҳим ба вилояти Астаробод фиристода будам. Ӯ муҳимро саранҷом карда, вақти бозгашт ба як манзили шаҳр расид ва аҳмолу асколашро партофта, бе ҷиҳат ба сӯи шаҳр раҳсипор шуд. (Дар ин хангом) он кас дар ҳолати назъ ва сакароти мавт буданд. Ҳеч ҳофиз ҳозир набуд, ки дар сари он кас қуръон бихонад. Дар ин маҳал Ҳоча Дехдор расида омад, ба дидори видон он кас мушарраф шуда, ба хондани қуръон сар кард. Ҳамин ки қироат хатм ёфт, он кас вадеан рӯхро ба чонофарин супурданд.

Ин навъ каромат аз камтарин авлиё ба вукӯъ омадааст, ки як қарн пеш аз фавташон фикри сафари охирро кардаанду баъди зиёда аз сӣ сол натиҷаи он зоҳир гардидааст.

Доир ба чунин ҳолат ва камолот ва каромоташон азизоне, мисли мавлоно Абдулвосеъ, ки бо бачае фазилятҳои ҳамида ораста мебошад, ва мавлоно Аҳмад Пири Шамс, ки бо бачае хислатҳои писандида пироста аст, китобу рисолаҳо офаридаанд. Ҳар кас, ки маълум кардан хоҳад, аз китобҳо маълум карда метавонад. Ин фақир агар ҳамаи он чиро, ки дидаам, бинависам, сухан тӯл мекашад. Ба ин ҷиҳат бо зикри чанде мухтасар кардам.

Ҳоло ба шарҳи воқеаи фавти он ҳазрат шурӯъ менамоем.

Таърихи вилодати он кас ва таърихи замони ҳаёта-

шон дар боло зикр гардид. Аммо рехлаташон аз дори фано ба гулзори бако рӯзи чумъаи ҳафдахуми мохи мухаррами соли ҳаштсаду наваду ҳашт воқеъ шудааст ва шарҳи он чунин аст:

Аз асари ҳаво ба ҷисми шарифашон заъф рӯй дода буд. Рӯзе соҳиби фирош шуданд. Ин фақир дам ба дам хабар гирифта меистодам. Рӯзи панҷшанбе аз ҷиҳати заъфи он кас хотирам бағоят парешон гардид. Шаби чумъа аз беқарорӣ хобам набурд ва аз шиддати изтироб нисфи шаб бархоста, аспавор ба хизмат ва аёдаташон рафтам. Баъзе асҳоб ва азизон дар сари он кас ҷамъ омада ва он кас гоҳ беҳол ва гоҳ дар холи худ буданд. Фақир аз рӯи густохӣ барои итминони хотир ҳолашонро пурсидам, илтифот карданд. Ҳазрати қутбиссолиқин хоҷа Абдулазизи Ҷомӣ ҳам дар сарашон ҳозир буданд.

То субҳдам дар як ҳол буданд. Чун халоиқ аз намози бомдод фориг шуданд, ҳоли он кас дигаргунтар гардид. Ҳазрати хоҷа Абдулазиз чун диданд, ки ҳол навъи дигар аст, худашон мадад расонида, сари он касро аз ҷониби машриқ ба ҷониби шимол ниҳоданд ва рӯяшонро ба сӯи қибла карданд. Мавлоно Зиёуддин Юсуф, ки фарзанди арҷманди он кас аст, дар тарафи пояшон ба ҷашмонашон ҷашм дӯхта менишаст. Ҳар вақте, ки ҷашм кушоянд, аз рӯи илтифот ба вай менигаристанд. Ин фақир густохӣ карда, илтимос намудам, ки маҳдумзода аз ҷои нишасташон бархестанд. Пас аз ин он кас аз рӯи тариқи хоҷағони нақшбандия ба зикри ҳафӣ машғул шуда, ба таваҷҷӯҳашон иштиғол зоҳир карданд, то салоти чумъа баромад. Чунонки дар боло зикр ёфт, хоҷаи ҳофиз Ғиёсиддин Муҳаммади Дехдор омада, дар сари он кас ба хатми куръон машғул шуд, то он замон, ки ханӯз мардум аз намоз фориг нашуда, он кас аз анҷумани касрат ҷашм пӯшиданд ва ба хилватхонаи ваҳдат нузул карданд. Рӯҳи мутаҳҳари он кас чун азимати малоилаъло намуд

ва мурғи ҳаёти асҳоб аз тойири қудсӣ чудо шуд, фазон акбар ба малои аъло расид. Чун он муҳибби пок худро ба висоли маҳбуби пок андохт, олам гӯё мисли бадани бечоне холӣ монд.

Байт

Кӯкга мотамзадалар навҳаси чун ёвуштӣ,
Мани мотамзадаға лек қотиф иш туштӣ.

На аз доду бедод кардан ба худ ғоидае ва на аз куштани худ натиҷае! Чун шарҳ додани он суубате, ки бар сари ин фақир афтод, амри маҳол аст ва шуруи он ғайр аз таҳайюр ва таассур ғоидае намебахшад, ба сари мақсад омадан авлост.

Алқисса, баробари паҳн шудани ин хабари мудҳиш аз атрофу ҷавониб ақобиру ашроф расида омаданд. Ҳама дар либоси сӯғворӣ, балки дар балои мотаму азо. Султони соҳибқирон ташриф оварданд ва хой-хой гирифта, талх-талх шӯробаҳо рехта, ҳар замон нишаста мавлоно Зиёуддин Юсуфро аз рӯи шафқат ба оғӯш гирифта, муддате сарашро ба сина паҳш намуда гирия мекарданд, ба соир асҳоб дилдорӣ меоданд, ин фақирро соҳибазо дошта, ба холам ашқҳои дилсӯзона мерехтанд... Чун дар мизочашон заъф буд, султонзодаҳо ва тамоми аркони давлатро ба қори бардоштани ҷанозаи он кас гузошта, худ ба маснади салтанат... рафтанд.

Султонзода ва подшоҳзодаҳо ба сардории султон Аҳмад-мирзо ва Музаффар Ҳусайн-мирзо ба якдигар навбат надода, тобути он касро ба китфашон бардошта, ба Мусалло бурданд. Халонқ ҷамъ омада буданд ва ғавғои онон ба дараҷае буд, ки чандин сад ҳазор халқро тасаввур мерафт. Дар Намозгоҳ ҳазрати Ҳоҷа Азизуллоҳ бо соир ашроф намоз хонданд ва он ҳазратро бардошта боз ба равзаи мутаҳҳарашон баргаштанд. Аз ғавғои мардум тобутро бо душворӣ мебурданд, подшоҳзодаҳо ясавулӣ карда, аз байни издиҳом

роҳ мекушоданд ва наъш ба мадфан расид ва дар пахлуи ҳазрати мавлоно Саъдуддини Қошғарӣ, ки зоҳиран дар адои тариқат пири он кас буданд, дафн карданд... ва маҳдиульё Олиябика-бегим, ки бо фазлу камолоти ҳамидашон аз дигар, ҳамчинсони худ мумтоз буда, ба он кас иродат ва ихлоси бениҳоят доштанд, дар сурати сӯгворӣ ва мотамзадагӣ омада, қоидаи азочӯиро бачо оварданд ва ба фақир навозишҳо карда, тамоми асҳоб ва маҳдумзодаро бо илтифотҳо мушарраф намуданд. Ғайр аз ин соир азизон низ аз вилоятҳои атроф барои азои он кас омаданд, чун дар ҳақиқат ин фақир соҳибазо будам, фақирро соҳибазо доништа расми ҳолпурсиро бачо оварданд. Ҳатто султон Бадеуззамон-мирзо аз мулки Мозандарон²¹³ касеро фиристода, барои азои он кас баъзе либосҳо илтифот карда буданд, ки дар ин маврид ҳам мухотаб ман будам.

Он ҳазрат ба ҳазрати салтанатшиор гӯшан хотир ва ҳиммат доштанд ва иродату ихлоси ҳазрати салтанатшиор ҳам нисбат ба он кас бениҳоят буд.

Қариб як сол умуман ба аҳли олам ва хусусан ба аҳли Хуросон²¹⁴ мотам давом кард. Пас аз пур шудани сол ҳазрати султони соҳибқирон оши солиёнаи он касро бача бо эҳтиром доданд. Баъзе аз мухлисони он ҳазрат дар сари қабрашон иморати олий андохта, ҳофиз, имом, қорӣ ва ходимҳо таъйин намуданд.

Аҳли назм бисъёр таърих ва марсияҳо гуфтанд ва хонданд. Аз он ҷумла роқими хуруф марсия ва таърихе гуфтам, ки дар вақти кашидани оши сол мавлоно Хусайни Воиз²¹⁵ ба минбар баромада хонд.

Таърих ин аст:

Таърих

Гавҳари кони ҳақиқат, дурри баҳри маърифат,
Қ-ӯ ба ҳақ восил шуду дар дил набудаи мосивоҳ.
Қошифи сирри илоҳӣ буд, бешак, з-он сабаб
Ғашт таърихи вафоташ: «Қошифи сирри илоҳ».²¹⁶

Марсия

Ҳар дам аз анҷумани чарх ҷафои дигар аст,
Ҳар як аз анҷуми ӯ доғи балои дигар аст.
Рӯзу шабро, ки кабуд асту сияҳ чома дар ӯ,
Шаб азои дигару рӯз азои дигар аст.
Балки ҳар лаҳза азоест, ки аз дашти адам
Ҳар дам аз хайли аҷал гарди балои дигар аст.
Ҳаст мотамқадае — даҳр, ки аз ҳар тарафаш
Дуди оҳи дигару нолаву вон дигар аст.
Оҳи ӯ ҳаст ба дил тирагӣ афзоянда,
Вон ӯ низ ба чон яъсфизои дигар аст.
Гули ин боғ, ки садпора зи мотамзадагист,
Ҳар яке сӯхтаи чома-қабои дигар аст.
Оби ӯ заҳру ҳавояш мутааффин²¹⁷, чӣ аҷаб,
Ки дар ин марҳала ҳар лаҳза вабои дигар аст.
Аҳли дил майл суи гулшани қудс оварданд,
Ҳаст аз он рӯ, ки дар ӯ обу ҳавои дигар аст.
Назди арбоби яқин дори фано чое нест,
Ватани аслии ин тоифа ҷои дигар аст.
З-он сабаб масти маи чоми азал орифи Ҷом
Сархуш аз дори фано сӯи ватан кард хиром.

* * *

Зи ҳарими ҳарамии қурби илоҳӣ ҷоят,
Тарафи ҷаннату фирдавс кучо парвоят?!
Чун шудӣ аз ҳарамии мулк ба сӯи малакут,
Буд дар анҷумани хайли малак ғавғоят.
Тӯтиёни ҳарамии қуде ба дил муштоқат,
Булбулони ҷамани унс ба дил шайдоят.
Кимиёкори қазо меҳри дигар дод тулӯъ
Чархро аз асари равшани симоят.
Нӯҳ фалак чархзанон омада бар атрофат,
Буда гӯё ба сари ҳар як аз он савдоят.
Шӯр дар олами арвоҳ бияфтод аз он,
Ки ниюшанд ба чон нуқтаи рӯҳафзоят.
Рӯҳи актоб расиданд ба истиқболат,
Ҷони автод фитоданд ба хоки поят.
Даст бар даст бибурданд туро то чое,
Ки дар ин ғамқада ҳам хостӣ онро роят.
Ту шудӣ восили мақсуди ҳақиқию бимонд
То қиёмат ба ҷаҳон шевану вовайлоят.
Дар фироқи ту ғамин монд дили ғамзадагон,
Тира з-ин гӯшаи мотамқада мотамзадагон.

Ту бирафтию дили халқи ҷаҳон зор бимонд,
 То қиёмат ба фироқи ту гирифтгор бимонд.
 З-оғашн оҳи дили сӯхтагон то ба абад
 Дудхо дар хама ин гунбази даввор бимонд.
 Аҳли тавҳид, ки бе муршиди қомил гаштанд,
 Садашон мушкили ҳалношуда дар қор бимонд.
 Солиқонро, ки қамоли ту расидӣ ба сулук,
 Аҷзҳо дар равишу нуқс дар атвор бимонд.
 Уламоро, ки шудӣ машъали меҳр аз ту мунир,
 Тира шуд машъалу то ҳашр шаби тор бимонд.
 Сад халал роҳ ба дин ёфт, ки диндоронро
 Сабҳа бишкасту ба каф риштаи зуннор бимонд.
 Сирри ҳақ рафт паси пардаи китмон²¹⁸, ки зи ашк
 Ба гил андуда дури махзани асрор бимонд.
 На ки сад хори алам дар дили аҳрор халид,
 Ки дусад хори ситам бар тани аброр бимонд.
 Толибонро равиши роҳи фано рафт зи даст,
 Ҳар яке дар паси сад пардаи пиндор бимонд.
 Чӣ тазалзул, ки зи фавти ту дар айём афтод,
 З-он тазалзул чӣ халалҳо, ки дар ислом афтод.

* * *

З-ин азо дар ҳама олам на гадо монду на шоҳ,
 Қи қашиданд ба сӯғи ту дусад нолаву оҳ.
 Абрсон гирьякунон, наъразанон соя фиғанд
 Ба сари наъши ту хуршеди қарам — зилли илоҳ.
 Гар муяссар шудияш наъш қашидӣ бар дӯш,
 Чун мани сӯхтадил қониби мадфан ҳамроҳ.
 Шаҳриёрони ҷаҳон қок зада қома ба тан,
 Пеши тобути ту пӯянда ба аҳволи табоҳ.
 Сарбаландони ҷаҳон дар таҳи наъшат шуда паст,
 Ҳама гирёёну қашон бори ту бо пушти дутоҳ.
 Шуда ҳар пояи наъши ту ба дӯши як қутб,
 Лек ҳар қор шуда нудбагару вовайлоҳ.
 Оламеро ба суи олами дигар бурдан
 Натавон қуз ба чунин борқашони огоҳ.
 Ҷазаъи акбаре афтод, ки бо ин ҳама чашм.
 Қархи гардун натавонист ба он сӯй нигоҳ.
 Гарчи шомн ту шуд аз нур чу маҳтоб сафед,
 Ҳеҷ қас лек надидаст чунин рӯзи сиёҳ.
 Ба намозат, ки ҳазорон зи башар пайвастанд,
 Сад ҳазорон зи малоик ба ҳаво саф бастанд.

* * *

Ҳама бурданд ба афғону дили чок туро,
Чой карданд чу ганче ба дили хок туро.
Хайли арбоби иродат ҳамаро чок ба дил,
Хар яке хост кашидан ба дили чок туро.
Пири покони ҷаҳон будӣ, аз он эзиди пок
Пок оварду дигар бурд ҳамон пок туро.
Ғаркаи баҳри висолӣ, ки ба чашми ҳиммат
Равза чун гулхану тубист чу хошок туро.
Рӯҳи покат чу ба болои нуҳум чарх шитофт,
З-ин ки дар зери замин рафт, кучо бок туро.
Ҳама покони ҷаҳонро ба тани пок расид
Он ҷӣ омад ба тани пок зи афлок туро.
Сайри афлокат аз он шуд, ки зи эзид дархост
Баҳри ҳамрозии худ соҳиби лавлок туро.
Ақли қул будӣ зи идроки маонӣ, з-он рӯ
Натавонад, ки тааққул кунад идроқ туро.
Қисми ёрони ту гар зорею ғамноке шуд,
Лек зоре набувад чун мани ғамнок туро.
Зада саф хайли ақобир, ки барояд Маҳдум,
Мухлисонро макун аз дидани рӯят маҳрум!

* * *

Дӯстон, дар ҳама фан нодираи олам ку?
Афзалу афсаҳи аҷноси биниодам ку?
Дар биёбони таманнош халоиқ мурданд,
Ба давои ҳама он Хизри масеҳо-дам ку?
Дили асҳоб шуд аз теги фироқаш сад захм,
Он ки будӣ ба ҳама хулқи хушаш марҳам ку?
Хома рӯ карда сияҳ, ҷоман худро зада чок,
Ки худованди ман, он бар уламо аълам ку?
Ҳучра холию парешон шуда авроку кутуб,
Соҳиби ҳучра кучо, нозими онҳо ҳам ку?
Дар саро нест ба ҷуз худкушии ғамзадагон.
Он ки таскин диҳад ин ҳурвашон аз ғам, ку?
Дар Хуросон натавон гуфт, ки кас хуррам нест.
Он ки дар рӯи замин ёфт шавад хуррам, ку?
На ки дар хонақаҳи зӯҳд фитод ин мотам,
Дар хароботи фано низ ба ҷуз мотам ку?
Эй ки будан ба фано аҳд кунӣ боқии умр,
Андар ин дайри фано аҳди бақо маҳкам ку?
Ишқбозон зи ғам оташ ба дил афрӯхтаанд,
Ҷонгудозон ҳама з-ин оташи ғам сӯхтаанд.

Эй ки дар пеш гирифтӣ сафари дуру дароз,
 Ки ба-дин навъ сафар ҳар кӣ бишуд, н-омад боз.
 На ки аз нӯги қалам боз бубастӣ раҳи сеҳр,
 Балки аз банди забон бурд зи офоқ эъҷоз.
 Шоҳро монд ба ҷон з-оташи ҳичрони ту сӯз,
 Бандаро дар дили садпора зи доғи ту гудоз.
 На шаҳу банда, ки то рӯзи қиёмат дар даҳр
 Ҳар кӣ бошад бувад аз мотами ту навҳатироз.
 Гарчи рӯ дар тутуки васл нухуфтӣ, ки шавӣ
 То абад ҷилвакунон дар ҳарамӣ иззату ноз.
 Мадад аз рӯҳи пуранвори худат низ расон!
 Ки харобанд зи ҳичри ту басте аҳли ниёз.
 Эй рафиқон, ҳамаро оқибати кор ин аст,
 Фикри анҷом касе бех, ки кунад аз оғоз.
 Ҳар кӣ сад қарн бимонад ба ҷаҳон ҳам ба фусун,
 Бирабояд зи ҷаҳонаш фалаки шӯбадабоз.
 Шоҳро сурате афтод агар маънӣ чунин,
 Бод то ҳашр шаҳи сурати маънӣ. Омин!

ТАВЗЕҲОТ

1. *Аноният* — худписандӣ, манманӣ.
2. *Изтирор* — парешони, беихтиёрӣ.
3. *Сулук* — тарика, одат, тарзи зиндагии аҳли та-саввуф.
4. *Умури иттифоқ* — корҳои мувофиқафтада, тасоду-фот.
5. *Руқъа* — нома, мактуб.
6. *Муншаот* — навиштаҷот.
7. *Ҳаштсаду ҳафдаҳ* — соли ҳичрӣ, ки ба соли мело-дии 1414 мутобиқ мебошад.
8. *Ҳаштсаду наваду се* — соли ҳичрӣ, ки ба соли мелодии 1487 рост меояд.
9. *Сунуҳулбол* — ҳар чизи ба хотиррасида.
10. *Савлаҷон* — чавгон.
11. *Мунқалиб* — гарданда (аз ҳоле ба ҳоле).
12. *Ҳичрати набавӣ* — кӯчидани Муҳаммад-пайғамбар ва пайравони вай аз Макка ба Мадина, ки 16 июли соли 622 мелодӣ воқеъ гардида, ба солшу-морни ҳичрии қамарӣ ибтидо гузоштааст.
13. *Макка* — шаҳрест дар қисми ғарбии Арабистони Саудӣ, маркази вилояти Ҳичоз.
14. *Ясриб* — номи қадими шаҳри Мадина, ки дар қис-ми шимоли ғарбии Арабистони Саудӣ дар вилоя-

- ти Ҳичоз, 400 км дуртар аз Макка воқеъ шу-
дааст.
15. *Сародиқ* — чодар, хайма.
 16. *Ҳазиз* — пастӣ, муқобили авч.
 17. *Ҳаштсаду наваду ҳашт* — соли хичрӣ, ки ба соли мелодии 1492 мутобиқ аст.
 18. *Имомулмуҷтаҳид* — пешвон донишманди дин.
 19. *Бани Шайбон* — номи яке аз қабилаҳои араб.
 20. *Бағдод* — шаҳрест дар шимоли Арабистон, ки соли 762 бунёд шуда, маркази сиёсӣ ва маданияи хилофат ба шумор мерафт. Холо пойтахти Республикаи Ироқ аст.
 21. *Ҷоҳилият* — аҳди пеш аз ислом дар ҷомеаи араб.
 22. *Умар ибни Ҳаттоб (581—644)* — халифа ва яке аз ҳамсафони Муҳаммад-пайғамбар.
 23. *Раиша* — чакра, қатра.
 24. *Шайхулислом* — лақаби фахрии пешвон тасаввуф, пири ходимони ислом.
 25. *Алӣ* — нахустин имоми шиа ва чорумин халифаи ислом.
 26. «*Нафаҳот-ул-унс мин ҳазарот-ил-қудс*» — асарест дар шарҳи ҳоли аҳли тасаввуф ва тавсифи осори суфиён, ки Абдурахмони Ҷомӣ солҳои 1457—1476 таълиф намудааст.
 27. *Аҳди шабоб* — давраи ҷавонӣ.
 28. *Ироқ* — мамлакатест дар Осиёи Ғарбӣ, ки масоҳати он Байнаннаҳраини қадимаро фаро гирифта, яке аз марказҳои тамаддуни Шарқи қухан махсус меёбад. Ҳоло давлати ҷумҳурист.
 29. «*Низомия*» — мадрасаест дар Бағдод, ки соли 1065 аз номи Низомулмулки вазири Маликшоҳи Салҷуқӣ бино ёфтааст.
 30. *Амир Ҳисрави Деҳлавӣ* — Яминуддин Абулҳасан (1253—1325) шоир ва мутафаккири машҳури форсизабони Ҳиндустон, ки дар таърихи адабиёти тоҷик чун шоири ҳамсасаро мақоми шонета дорад.

31. *Мутабаҳҳир* — донои гузаро, аллома.
32. *Машраби тавҳид* — ғояи ваҳдат.
33. *Тадвин* — тартиб додани девон.
34. *Тазйин* — зинат додан.
35. *Зол* — пир, кухансол, дерин.
36. *Самин* — гаронбаҳо.
37. *Мамлув* — фаровон.
38. *Мулавван* — ранг ба ранг, рангоранг.
39. *Асноф* — синфҳо, хелҳо, навъҳо.
40. *Мусаллам* — лонқ, муносиб; таслим кардан.
41. *Тасаввуф* — суфигарӣ; чараёне, ки пайравонаш аз хоҳишҳои нафсонӣ парҳез карда, ашъён олам ва табиятро мазҳари ҳақ медонистанд, ба зӯҳду тақво машғул мешуданд.
42. *Мутанаффис* — нафаскашанда; зинда, чондор.
43. *Муршид* — пир, шайх.
44. *Ғавс* — фаръёдрас, мададгор.
45. «*Нақшбандия*» — аз машхуртарин тариқатҳои тасаввуф, ки дар асри XIV пайдо шуда, асосгузори он Баҳоуддин Муҳаммади Бухорист. Чун касби асосии ӯ нақш бастан ба матоъ будааст, худ бо номи Баҳоуддини Нақшбанд ва тариқати бунёдгузоштан вай бо номи «тариқати нақшбандия» шӯҳрат ёфтааст.
46. *Дарवेशӣ* — қаландарӣ, зохидӣ; чараёни тарғибкунандаи гӯшанишинӣ.
47. *Асҳоб* — ёрон, ҳамсӯҳбатон.
48. «*Алмаҷозу қантаратулҳақиқат*» — маҷоз гузаргоҳи ҳақиқат аст.
49. *Мазҳари мулоим* — маҳалли зухури мувофиқ.
50. *Суубат* — саҳтӣ, гаронӣ.
51. *Отил* — маҳрум, бебаҳра.
52. *Мубарҳан* — ошқор, хувайдо, исботи бурҳонӣ.
53. *Шоҳруҳ-султон* (1377—1447) — писари Темур, аз соли 1397 ҳокими Хуросон ва аз соли 1409 ҳукмрони давлати темуриён буд.

54. *Абӯсаид-мирзо* — аберан Темур, набераи Мироншоҳ, ҳокими Хуросону Мовароуннаҳр (1451—1469).
55. «*Рисолаи қофия*» — асари Абдурахмони Чомӣ, ки дар ҳашт фасли мухтасар муҳимтарин масъалаҳои қофияи назми форсу тоҷикро баён месозад.
56. *Ҳоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ* — Абӯисмоил Абдуллоҳ ибни Абӯмансур (1006—1088) шоир ва нависандаи мутасаввифи форсу тоҷик, назариётчӣ ва муаррихи тасаввуф.
57. *Маъҳуд* — бо аҳду паймон муқарраршуда.
58. *Қасидаи шайба* — қасидаи пирӣ.
59. *Маликулкалом* — соҳибсухан, суҳандони мумтоз.
60. *Талаққӣ* — сар чунбондан, қабул кардан, пазируфтани.
61. *Марв* — яке аз шаҳрҳои қадими Осиёи Миёна, ки дар соҳили Мурғоб воқеъ гардидааст. Дар тӯли асрҳо чандин мартаба ба маркази илму адаб табдил ёфта, ба пешрафти илму маданияти халқҳои Осиёи Миёна саҳм гузоштааст. Ҳоло дар ҷои он шаҳри социалистии Марӣ дар РСС Туркменистон воқеъ аст.
62. *Чарик* — лашкар; кувваи мусаллаҳи ёрирасон.
63. *Ҳоҷа Ҳасани Деҳлавӣ (1253—1337)* — шоири форсизабони Ҳиндустон, ки дар таърихи адабиёти форсу тоҷик ҳамчун ғазалсаро мақом дорад.
64. *Ғулув* — инод; ҳучуми якбораи ҳама.
65. «*Қад*» — ба ҳисоби абҷад (қоф — 100 ва дол — 4) мутобиқи адади 104 мебошад.
65. Дар ин ҷо ибораи «Рост аст» ба ду маънӣ омадааст: яке ин ки ростии қадди ниҳолро мефаҳмонад; дигаре ин ки ба рост будани гуфтаи Навоӣ ишора мекунад.
66. *Сафоҳат* — аблаҳӣ.
67. *Музаффар Хусайн-мирзо* — писари султон Хусайн Бойқаро (1438—1506).
68. *Ихтилот* — ҳамнишинӣ.

69. *Татаббӯъ* — пайравӣ.
70. *Шайх Низомӣ* — Абӯмуҳаммад Ильёс ибни Юсуф (1141—1209) шоир ва мутафаккири Озарбойҷон, ки дар таърихи адабиёти форсу тоҷик ҳамчун оғозкунандаи анъанаи ҳамсасароӣ мақоми босазо дорад.
71. *Илтизом* — лозим шумурдани коре ё чизе.
72. *Ҳақ* — сутурдан, маҳв кардан; пок кардан.
73. *Такзиб* — инкор кардан, рад кардан.
74. *Ҳадоё* — ҳадьяҳо.
75. *Атиъя* — бахшиш, тӯҳфа, ато.
76. *Дирҳам* — пули нуқра.
77. *Динор* — пули тилло.
78. *Шайхам Суҳайлӣ* — Низомиддин Аҳмад (1444—1502) шоири форсу тоҷик, ба ўзбекӣ ҳам шеър гуфта ва девон ҳам дорад.
79. *Ҳаср гардидан* — ихота шудан; дасту по гум кардан.
80. *Эътизор* — узраҳӣ, узрағабӣ.
81. *Анварӣ* — Авҳадуддин Алӣ ибни Муҳаммад ибни Исҳоқи Абевардӣ (1126—1190) яке аз шоирони қасидасароӣ бузурги форсу тоҷик буда, дар инкишофи рубоӣ, қитъа ва ғазал низ сахми арзанда дорад.
82. *Мутабассим* — табассумкунанда.
83. *Рафеъулмиқдор* — баландмартаба.
84. *Хаффош* — кӯршабпарак.
85. *Нахват* — худпарастӣ, такаббур.
86. *Таҳаррук* — ҳаракат, ҷунбиш.
87. *Тамаввуч* — мавҷзанӣ; талотум.
88. *То бу, ки* — то бувад, ки.
89. *Тасдеъ* — дарди сар додан, ташвиш.
90. *Тазйеъ* — зоеъ кардан, нобуд кардан.
91. *Шамим* — бӯи хуш.
92. *Зилли залил* — сояи доимӣ.
93. *Ҳазз* — хушӣ, хуррамӣ.
94. *Ҳазрати Мавлавӣ* — шоир ва мутафаккири бузурги

- форсу точик Чалолиддини Балхин маъруф ба Румӣ (1207—1273) дар назар дошта шудааст.
95. *Тамодӣ* — тӯлонӣ, дуру дароз.
 96. *Таволӣ* — паёпай.
 97. *Лочарам* — бинобар ин.
 98. *Масун* — маҳфуз, ҳифзшуда.
 99. *Маъмун* — эмин.
 100. *Уммонсумот* — мисли Уммон, даръёсон.
 101. *Торак* — фарқи сар.
 102. *Рубъи маскун* — чоръяки сокиндори рӯи замин.
 103. *Сарвақт* — хона, кулба.
 104. *Наботи ҳасан* — беҳтарин набот.
 105. *Машҳун* — пур.
 106. *Шавкат* — бузургӣ; ҳайбат.
 107. *Маҳмадат* — ситонш, таъриф.
 108. «*Явми ҷумъаи шаҳри раҷаб*» (*Рӯзи ҷумъаи моҳи раҷаб*) — моддан таърих буда, ба ҳисоби абҷад соли 884 бармеояд, ки ба соли 1479 мелодӣ мутобиқ аст. Дар ин моддан таърих вақти ба итмом расидани қасида низ ишора мешавад.
 109. *Марфӯъ* — қабулшуда.
 110. *Мубоҳӣ* — боифтихор, сарфароз.
 111. *Айнулкамол* — чашмрасонӣ.
 112. *Фаҳво* — мазмун, маънӣ.
 113. *Эъроз* — ҳазар намудан, дурӣ чустан.
 114. *Мутааккид* — саҳт таъкидшуда.
 115. *Суварӣ* — зоҳирӣ, берунӣ.
 116. *Нафӣ* — инкор, рад.
 117. *Маръӣ* — мурутшуда, риоятшуда.
 118. *Маҳҷуб* — пинҳон, пасипарда.
 119. *Хирқа* — ҷомаи қуроқ, либоси дарвешон.
 120. *Махлас* — халосӣ, раҳой.
 121. *Даҷла* — номи даръеест дар Ироқ.
 122. *Ҳалаб* — шаҳрест дар Сурия.
 123. *Рум* — номи дар шарқ маъмули Рим ва давлати

императории Рим. Осиеи хурд дар осори муар-
риҳои асрҳои миёнаи машриқзамин.

124. *Шом* — Сурия.
125. *Носих* — бекоркунанда; нусхабардор.
126. *Росих* — қавӣ, устувор.
127. *Истидъо* — илтимос, дархост.
128. *Инбисот* — шодиву хурсандӣ, бетакаллуфӣ.
129. *Тахти Сулаймон* — маҳалли маъбадҳо ва қасрҳои мансуб ба асрҳои 2 то м.— 14 м., ки дар наздикии деҳаи Нусратободи Озарбойҷони Эрон воқеъ аст.
130. *Астаробод* — шаҳрест дар шимоли шарқии Эрон, дар музофоти Мозандарон воқеъ гардида, ҳоло номи Гургонро дорад.
131. *Тубо* — дарахти серсояи афсонавӣ дар бихишт.
132. *Тасним* — номи чашмаи афсонавӣ дар бихишт.
133. *Муниф* — олій, бошукӯх.
140. *Масҳуб* — ҳамроҳ.
141. *Ва илло ло* — вагарна на.
142. *Муҳассал* — ҳосилшуда.
143. *Ориза* — ранҷ, дард, беморӣ.
144. *Кундуз* — вилоятест дар шимоли Афғонистон.
145. *Шибирғон* — шаҳрест дар шимоли Афғонистон.
146. *Сарир* — овози найқалам, ки ҳангоми навиштан мебарояд.
147. *Сало* — нидо, чеғ.
148. *Маҳрур* — гармшуда, ҳароратнок, сӯзон.
149. *Рамад* — дарди чашм.
150. *Қамадкашида* — доғдида.
151. *Қалақи ҳиддат* — изтиробии шадид.
152. *Марорат* — талхӣ; азоб, машаққат.
153. *Макрамат* — лутфу қарам.
154. *Вило* — муддат.
155. *Лоязол* — безавол.
156. *Давҳа* — дарахти бузург.
157. *Сандал* — дарахти ҳамешасабзии минтақаи гарм, ки чӯбаш хушбӯӣ ва ҳосияти давоӣ дорад.

158. *Тавочӣ* — сардор, ҳоким.
159. *Манут* — вобаста, марбут.
160. *Ломеъ* — тобон, дурахшон.
161. *Эҳром* — муддате пеш аз зиёрати Каъба барои худ ҳаром дониستاني баъзе чизҳои ҳалол ва ҳангоми ҳаҷ ба тан гирифтани порчаи сафеди нодӯхта; ният.
162. *Мустафид* — истифодакунанда, баҳраманд.
163. *Шайх Фаридуddини Аттор* — Абӯҳомид Муҳаммад ибни Абӯбакри Иброҳими Нишопурӣ (1148—1221) яке аз намояндагони барҷастаи адабиёти суфия ва афкори ҷамъиятии форсу тоҷик.
164. *Абӯабдурахмони Суламӣ (936—1012)* — яке аз муҳаққиқони машҳури тасаввуф.
165. *Эҳдо ва самонина ва самона миа* — ҳаштсаду ҳаштоду як.
166. *Тавъ* — майл, хоҳиш, ҳавас.
167. *Мутамаккин* — ҷойгир.
168. *Доия* — қасд, иддао.
169. *Тавият* — андеша.
170. *Умният* — мақсад, орзӯ.
171. *Ишфоқ* — шафқат.
172. *Ҳазрати рисолат* — пайғамбар.
173. *Нубувват* — пайғамбарӣ; эъҷоз.
174. *Удул* — аз ҳад гузашта.
175. *Сиқот* — мӯътамад.
176. *Иқон* — яқин кардан.
177. *Изъон* — эътироф кардан.
178. *Мунтафеъ* — нафъёбанда.
179. *Тавотир* — пайдарҳамӣ.
180. «*Баҳористон*» — асарн Абдурахмони Ҷомӣ, ки соли 1487 дар пайравии «*Гулистон*»-и Саъдӣ навишта шудааст.
181. *Мавҳиб* — атошуда.
182. *Муктасаб* — касбшуда.
183. *Ҷавдат* — хубӣ, бартарӣ.

184. *Мунҳарит* — дароянда, чоғиршаванда.
185. *Таҳошӣ* — парҳез, ибо.
186. *Ҳиҷоз* — вилоятест дар Арабистони Саудӣ, ки дар гузашта яке аз марказҳои сиёсӣ ва маданияи ҳилофат ва давлатҳои мухталифи араб ба шумор мерафт.
187. *Гар дар ҳазарам* — агар дар маскани худ бошам.
188. «*Маҷолис-ун-нафоис*» — тазкирани машхур, ки Навоӣ соли 1491 таълиф ва соли 1498 такмил намудааст. Дар ин асар номи 459 нафар аҳли адаб ва илму фарҳанг зикр ёфта, ба таври хеле мухтасар шарҳи ҳол ва намунаи осори онҳо оварда мешавад. Дар ибтидои асри XVI ба тоҷикӣ тарҷима шудааст.
189. *Маноқиб* — хунаро, фазилатҳо, корҳои нек.
190. *Муқтадо* — раҳнамо.
191. *Номутаноҳӣ* — бепоён, беинтиҳо.
192. *Шайх Фаҳриддини Ироқӣ* — Иброҳим ибни Бузургмехр ибни Абдулғаффорӣ Чаволиқӣи Ҳамадонӣ (1213—1289) шоири мутасаввифи форсу тоҷик, роҷеъ ба тасаввуф дар насл рисолаи «Ламаот»-ро таълиф намудааст.
193. *Шарафиддин Алии Яздӣ (ваф. 1454)* — муаррих ва шоири форсу тоҷик, устоди муаммо, чун шахси порсо низ шӯҳрат дорад.
194. *Муаддӣ* — бонс, сабаб.
195. *Мубтадӣ* — оғозкунанда, ибтидоӣ.
196. *Зобита* — қонун, қоида.
197. *Хурулин* — (хури ин) — занони сафедпӯсти шаҳлоҷашм.
198. *Иллийин* — баландтарин дараҷаи бихишт.
199. *Таъмия* — муаммогӯӣ.
200. *Барнос* — ғофил, дил ба ғафлатдода.
201. *Зиндапили Чомӣ* — шоири мутасаввифи форсу тоҷик Аҳмади Чомӣ (1049—1141) дар назар дошта шудааст.

202. *Тавилуззайл* — дароздоман.
203. *Музоб* — обкардашуда, гудохташуда.
204. *Сайёл* — равон.
205. *Сафват* — покиза.
206. *Васмати ибҳом* — айби норавшанӣ.
207. *Шутулум* — ситам, таадӣ.
208. *Мавлоно Биноӣ* — Камолиддин Алӣ ибни Муҳаммади Сабз (1453—1512) шоир, донишманди таърих ва мусикӣ.
209. «*Маломатия*» — аз силсилаи таълимоти тасаввуф аст, ки аҳли он бояд барои ҳифзи маърифат сайё намояд. Маломатиён ба мақсади пӯшида нигах доштани нияти аслии худ ва ифшо нашудани беҳтарин фазилатхояшон дар назди мардум чунон рафтор мекарданд, ки нақӯҳиш мешуниданд ва ба зери маломат мемонданд. Аз ин ҷост, ки онҳоро «маломатӣ» гуфтаанд.
210. *Бағро* — номи як навъ таоми хамирест, ки бо гӯшту нахӯд ва кашк тайёр мекунанд.
211. *Наҳиқ* — ҳангоси хар.
212. *Соӣ* — сайъкунанда.
213. *Мозандарон* — вилояти таърихӣ дар Эрон, ки дар байни Гелон ва Хуросон воқеъ гардидааст.
214. *Хуросон* — дар қадим ва асрҳои миёна вилояти калони таърихӣ буда, қисми шимоли шарқии Эрон, шимоли ғарбии Афғонистон ва марказу ҷануби Туркменистони ҳозираро дар бар мегирифт. Ҳоло Музофоти маъмуриест дар Эрон. Марказаш шаҳри Машҳад мебошад.
215. *Мавлоно Ҳусайн Воиз* — Камолиддин Ҳусайн Воизи Қошифӣ (ваф. 1505) — адиб ва олими маъруфи форсу тоҷик.
216. «*Қошифи сирри илоҳ*» — ба ҳисоби абҷад 898 мешавад, ки баробари соли 1492 мебошад.
217. *Мутааффин* — гандида.
218. *Қитмон* — маҳфӣ доштан, пинҳон кардан.

МУНДАРИЧА

Дӯсти беназир	5
Дебоча	10
Муқаддима	12
Мақолаи якум	18
Мақолаи дуум	34
Мақолаи сеюм	52
Хотима	74
Тавзехот	86

Алишер Навои

«ХАМСАТ-УЛ-МУТАХАЙИРИН»

(на таджикском языке)

Ороиши С. Логинов
Муҳаррири ороиш А. Муҳаммадиев
Муҳаррири техникӣ Я. Бекназарова
Мусаҳҳеҳ Ш. Сангимурадов

БИ № 647

Ба матбаа 20. 03. 89 супурда шуд. Ба чопаш 02. 08. 89 имзо шуд. Формати 70×90^{1/32}. Қоғози типографии № 1. Гарнитуралаш адабӣ. Чопаш барҷаста. Ҷузъи чопии шартӣ 3,51. Ҷузъи рангаи шартӣ 3,79. Ҷузъи нашрию хисобӣ 3,75. Адади нашр 5000. Супориши № 2845. Нархаш 30 тин.

734003, Душанбе, нашриёти «Адиб», кӯчаи Рӯдакӣ, 33.

Комбинати полиграфии Комитети давлатии РСС Тоҷикистон оид ба корҳои нашриёт, полиграфия ва савдон китоб.

734063, Душанбе, кӯчаи Айни, 126.

30 тин.

„АДИБ“